

Από το κράτος πρόνοιας στο κράτος εθνικής ασφάλειας: Η πολιτική διαχείριση της δημοσιονομικής κρίσης του 2008 και της πανδημίας του 2020

Γεώργιος Πάνου (ΑΜ: 1119Μ033)

Αθήνα, Ιανουάριος 2022

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επιβλέπων:
Σεραφείμ Σεφεριάδης

Επιτροπή:
Σεφεριάδης. Ι Σεραφείμ
Κοτρωνάκη, Λουκία
Τομπάζος, Σταύρος

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1: Η νεοφιλελεύθερη κυβερνητικότητα ως πολιτικοϊδεολογική βάση του κράτους ασφαλείας και η σχέση της με τον ολοκληρωτικό καπιταλισμό

Κεφάλαιο 2: Οι κεντρικές μεταβλητές του κράτους ασφαλείας

- 2.1. Εγκληματοποίηση της κοινωνικής πολιτικής
- 2.2. Προληπτική εγκληματοποίηση
- 2.3. Υποχώρηση των δεουσών διαδικασιών
- 2.4. Στρατιωτικοποίηση της Ασφάλειας

Κεφάλαιο 3:

- 3.1. Η εγκαθίδρυση του κράτους ασφαλείας μέσω των μνημονίων

Κεφάλαιο 4: Από το «όλοι μαζί τα φάγαμε» στην «ατομική ευθύνη». Η πανδημία ως μέσο επέκτασης των μηχανισμών του κράτους ασφαλείας

Περίληψη

Σκοπός της παρούσα εργασίας είναι η κριτική διαπραγμάτευση του τρόπου με τον οποίο οι ελληνικές κυβερνήσεις διαχειρίστηκαν την χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 και αντίστοιχα το καθεστώς διαχείρισης της πανδημίας που ξέσπασε το 2020. Η διαπραγμάτευση των δύο κρίσεων εν αντιθέσει με τις διακηρύξεις της πολιτικής εξουσίας δεν αποτελεί αντανakλαστική απάντηση του κράτους έναντι μιας αναπάντεχης κατάστασης με γνώμονα το «γενικό συμφέρον». Απεναντίας, η διαχείριση των κρίσεων αποτελεί για το πολιτικοοικονομικό κατεστημένο ευκαιρία ενεργοποίησης πολιτικών εργαλείων για τη δρομολόγηση διαδικασιών που ελάχιστη σχέση έχουν με τα αφηγήματα που αναπαράγονται κατά κόρον από τα μείζονα κανάλια επικοινωνίας. Αναζητώντας τη θεωρητική καταγωγή αυτών των εργαλείων, μπορούμε να διακρίνουμε τη σύνδεση των πολιτικών που εφαρμόστηκαν για τη διαχείριση της χρηματοπιστωτικής και της υγειονομικής κρίσης με τις προγραμματικές αρχές του νεοφιλελευθερισμού και συγκεκριμένα της αμερικανικής του εκδοχής, όπως αυτή διαμορφώθηκε από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα.

Μέσα από τη αντιπαραβολή του κράτους πρόνοιας και του κράτους ασφαλείας, θα επιχειρηθεί η ανάδειξη της μακροϊστορικής συγγένειας του τελευταίου με το αστικό κράτος των αρχών της καπιταλιστικής ανάπτυξης και το πώς η κατίσχυση του νεοφιλελεύθερου κυβερνητικού παραδείγματος συνδέεται με την ανάδυση των αντικειμενικών συνθηκών για τη λειτουργία ενός ολοκληρωτικού, παγκόσμιου καπιταλισμού. Επιπλέον, στη βάση της παραπάνω υπόθεσης θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε την αντίφαση ανάμεσα στο δημοκρατικό ιδεώδες και τον αυταρχικό παρεμβατισμό, συμφυούς στην πολιτική οργάνωση του ακραίου ανταγωνισμού της αγοράς.

Παράλληλα με την υλοποίηση των όρων λειτουργίας μιας ανταγωνιστικής οικονομίας της αγοράς, οι πολιτικές αυτές παρουσιάζουν και μια δεύτερη πτυχή που δε συνδέεται άμεσα με το οικονομικό, παρότι η πραγματοποίησή της είναι απαραίτητη για την βέλτιστη λειτουργία της πρώτης. Πρόκειται για την ιδεολογικοπολιτική ευθυγράμμιση του κοινωνικού συνόλου με τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης και την φυσικοποίηση της εξουσίας της στις συνθήκες μιας ακραίως ανταγωνιστικής, παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Μέσω της συγκριτικής αντιπαραβολής των ενεργειών της πολιτικής ηγεσίας θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε την σταδιακή εδραίωση των μηχανισμών του κράτους ασφαλείας κατά τη μνημονιακή περίοδο και την κλιμάκωσή τους με αφορμή την πανδημία.

Λέξεις κλειδιά

οικονομική κρίση

πανδημία

κράτος ασφαλείας
κράτος πρόνοιας
νεοφιλελευθερισμός

Abstract

The purpose of this paper is to critically negotiate the way in which the Greek governments managed the 2008 financial crisis and, respectively, the management regime of the pandemic that broke out in 2020. The negotiation of the two crises, contrary to the declarations of political power, does not constitute a reflexive response of the state to an unexpected situation guided by the "general interest". On the contrary, the management of crises constitutes an opportunity for the political and economic establishment to activate political tools to launch processes that have little to do with the narratives that are abundantly reproduced by the major communication channels. By searching for the theoretical origin of these tools, we can discern the connection of the policies implemented to manage the financial and health crises with the programmatic principles of neoliberalism and specifically its American version, as it has been shaped since the mid-20th century until today.

Through the comparison of the welfare state and the security state, an attempt will be made to highlight the macrohistorical affinity of the latter with the bourgeois state of the principles of capitalist development and how the dominance of the neoliberal governmental paradigm is linked to the emergence of the objective conditions for the functioning of a totalitarian, global capitalism. Furthermore, on the basis of the above hypothesis, we will try to highlight the contradiction between the democratic ideal and the authoritarian interventionism inherent in the political organization of extreme market competition.

In parallel with the implementation of the operating conditions of a competitive market economy, these policies also present a second aspect that is not directly related to the economic, although its implementation is necessary for the optimal functioning of the first. This is the ideological-political alignment of the social whole with the interests of the capitalist class and the naturalization of its power in the conditions of

an extremely competitive, globalized market. Through the comparative comparison of the actions of the political leadership, we will try to highlight the gradual consolidation of the mechanisms of the security state during the memorandum period and their escalation due to the pandemic.

Keywords

economic crisis

pandemic

security state

welfare state

neoliberalism

Κεφάλαιο 1: Η μεταλλαγή στο μακρο-κοινωνικό πλαίσιο

Στο επίκεντρο των νεοφιλελεύθερων θεωρήσεων βρίσκονται δύο κεντρικές προβληματικές: αφενός το ζήτημα της ενίσχυσης της αποδοτικότητας του κεφαλαίου που από τα μέσα της δεκαετίας του '70 παραμένει στάσιμο συγκριτικά με τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, και αφετέρου η αναδιάρθρωση του ίδιου του κράτους κατά τα πρότυπα της ιδιωτικής επιχείρησης. Διόλου τυχαία, η πίστη στην αναγκαιότητα των αλλαγών ξεκίνησε με επίκεντρο τις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρετανία, όπου η νεοφιλελεύθερη στροφή δικαιολογήθηκε με όρους εθνικής ισχύος, αφού θεωρήθηκε ότι οι εγχώριοι καπιταλιστές είχαν χάσει τη δυναμική τους με αποτέλεσμα να τους «φτάσουν» στην κούρσα της κεφαλαιακής συσσώρευσης οι ανερχόμενες δυνάμεις της Γερμανίας και της Ιαπωνίας. Επομένως, η προνοιακή πολιτική των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών έπρεπε να ανασχεθεί προκειμένου να ανακτήσει η αγγλοσαξονικός καπιταλισμός την ηγεμονική του ισχύ (Piketti, 2012).

Ο Kojin Karatani (2019), εξετάζοντας την πολιτική κοινωνική και οικονομική στροφή του δυτικού κόσμου από πιο μακροδομική σκοπιά, παραλληλίζει τον σύγχρονο νεοφιλελευθερισμό με την ιμπεριαλιστική φάση του καπιταλισμού ως ιστορικού φαινομένου, παρατηρώντας την ομοιότητα των μακροοικονομικών συνθηκών στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και τις αρχές του 21^{ου}. Υποστηρίζει πως η κυκλικότητα του καπιταλιστικού μετασχηματισμού οδήγησε το φιλελεύθερο διεθνές καπιταλιστικό σύστημα στην ιμπεριαλιστική του μετάλλαξη, που σήμερα έχει ονομαστεί «νεοφιλελευθερισμός». Ο τερματισμός του ιμπεριαλιστικού σταδίου του 19^{ου} αιώνα εντοπίζεται στα χρόνια που ακολούθησαν τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Η ταυτόχρονη εκδήλωση της Οκτωβριανής επανάστασης εγκαθίδρυσε ένα διαφορετικό (και συνειδητά ανταγωνιστικό) μοντέλο κοινωνικής οργάνωσης το οποίο

υποχρέωσε τα καπιταλιστικά κράτη να αρνηθούν τον ιμπεριαλισμό στο όνομα της αυτοδιάθεσης των λαών και να κατευνάζουν εργάτες και αγρότες ανεξαρτήτως πολιτικής κατεύθυνσης (Karatani, 2019)

Όμως η πραγματικότητα αυτή δεν έμελλε να διαρκέσει παρά λίγες δεκαετίες. Το τέλος αυτού του φιλελεύθερου σταδίου σηματοδοτείται από την παρακμή του αμερικανικού κεφαλαίου τη δεκαετία του 1980 και την κατάρρευση του Σοβιετικού μπλοκ το 89-90. Η ραγδαία διεθνοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας επέτρεψε στο κράτος-κεφάλαιο να αποδεσμευθεί από τις απαιτήσεις ισονομίας και ισότητας του

έθνους, ενώ η κοινωνική πρόνοια υπονομεύθηκε στο όνομα του διεθνούς ανταγωνισμού. Η τάση του κεφαλαίου για φυγή στο εξωτερικό προς αναζήτηση φθηνού εργατικού δυναμικού παρατηρείται σήμερα στα περισσότερα προηγμένα καπιταλιστικά κράτη. Η εργατική τάξη χωρίζεται σε μόνιμους, περιστασιακά εργαζόμενους και άνεργους, με τα ίδια τα άτομα να θεωρούνται υπεύθυνα για την κατάληξή τους (Karatani, 2019).

Οι απαρχές της νεοφιλελεύθερης στροφής προήλθαν από έναν συνδυασμό μακροοικονομικών αλλαγών και ανακατατάξεων στο εσωτερικό των δυτικών κοινωνιών. Η πολιτική και ιδεολογική πίεση που ασκούσε το αντίπαλο δέος της ΕΣΣΔ ανάγκαζε το δυτικό μπλοκ και κυρίως τις ΗΠΑ σε μια πρωτοφανή κούρσα εξοπλισμών. Η άνοδος των εξοπλιστικών δαπανών δημιούργησε μια σταθερή αγορά η οποία δεν επηρεαζόταν από τις αναταράξεις της ευρύτερης οικονομίας, παρέχοντας έτσι μια διαρκή ζήτηση και επενδυτική ασφάλεια για τους καπιταλιστές (Χάρμαν, 2011). Η κοινωνική ισορροπία που αναδύθηκε από τις παραπάνω συνθήκες μαζί με τον στρατηγικό στόχο της εξουδετέρωσης της σοβιετικής επιρροής, επέτρεψε τον συμβιβασμό ανάμεσα σε κεφάλαιο και εργασία και οδήγησε στην αναδιάρθρωση του ίδιου του αστικού κράτους το οποίο έθετε πλέον ως πρωτεύοντα στόχο την κοινωνική ενσωμάτωση όσο το δυνατόν μεγαλύτερου ποσοστού του πληθυσμού, διαμορφώνοντας αυτό που ονομάζουμε *κράτος πρόνοιας*.

Όμως στις αρχές της δεκαετίας του '70 ξεκίνησε μια πτώση του ποσοστού κέρδους, η οποία οφειλόταν στις συστατικές μεταβλητές του κεϋνσιανού καπιταλισμού: ο στρατηγικός στόχος της πλήρους απασχόλησης είχε οδηγήσει σε αύξηση των πραγματικών μισθών και ανελαστικότητα της ενεργού ζήτησης, ενώ οι υψηλές δημόσιες δαπάνες είχαν ως αποτέλεσμα υψηλό πληθωρισμό, ο οποίος αύξανε ακόμη περισσότερο την αξία της εργασίας επί του ΑΕΠ. Η κατάσταση αυτή δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για την επικράτηση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής οικονομίας η οποία συνίστατο στο τρίπτυχο μακροοικονομικής σταθεροποίησης (υποτίμηση, δημοσιονομική πειθαρχία, απελευθέρωση τιμών), διαρθρωτικών αλλαγών (ιδιωτικοποιήσεις, απελευθέρωση αγορών), και ανάπτυξης του εξαγωγικού εμπορίου με απελευθέρωση των εισαγωγών (Ρουμελιώτης, 2002:261). Αυτός ο συνδυασμός αντιπληθωριστικής πολιτικής, ενίσχυσης του εξωτερικού εμπορίου, και πίεσης για τεχνολογική καινοτομία αποσκοπούσε στην επιβράδυνση του καθοδικού κύματος που ακολουθεί κάθε έξαρση κερδοφορίας στον καπιταλισμό (Desai, 2002: 118-121).

Η καινούργια πολιτική οικονομία βοηθούσε τους καπιταλιστές να αυξάνουν την υπεραξία με κάθε δυνατό μέσο, είτε με την υποτίμηση της εργασίας (απόλυτη υπεραξία) είτε με την αντικατάσταση του μεταβλητού από σταθερό κεφάλαιο (σχετική υπεραξία) είτε με τη μεταφορά της στο εξωτερικό ως εμπόρευμα ή ως επένδυση, προς αναζήτηση πιο προσοδοφόρων αγορών. Ο παρεμβατικός καπιταλισμός της μεταπολεμικής περιόδου, χάρη στο πρωτοφανές κύμα συσσώρευσης και ευημερίας που δημιούργησε, έθεσε τις βάσεις για την παθητική και ενεργητική αντίσταση της μισθωτής εργασίας απέναντι στις πειθαρχικές μορφές που δημιούργησε η διάχυση του φορντικού-τεϋλορικού μοντέλου στον μηχανισμό παραγωγής (Τομπάζος, 2018). Η ηγεμονική καπιταλιστική τάξη, παραδοσιακά κυρίαρχη σε ιδεολογικό επίπεδο εντός της αμερικανικής κοινωνίας, ήρθε στα τέλη της δεκαετίας του '60 αντιμέτωπη με τη ριζοσπαστικοποίηση του μετριοπαθούς –συγκριτικά με την ηπειρωτική Ευρώπη– τρεϊντινιονισμού. Μέσα σε ένα διεθνές κλίμα αμφισβήτησης των κατεστημένων αξιών και θεσμών, τα αμερικανικά συνδικάτα ίδρυσαν ένα Δημοκρατικό Κογκρέσο το οποίο προωθούσε μαζί με άλλα κινήματα, μεταρρυθμίσεις με αντι-επιχειρησιακό προσανατολισμό (Harvey, 2016).

Όπως αναφέρει ο Harvey, η νεοφιλελεύθερη απάντηση ήταν μια πολύπλευρη, αντεπαναστατική αντιμεταρρύθμιση: η διάχυση των θεωριών του φονταμενταλισμού της αγοράς και της μονεταριστικής πολιτικής από νεοσύστατα think tanks, είχε άμεσο αντίκτυπο στην αλλαγή οικονομικής πολιτικής των ΗΠΑ. Οι πρωταρχικές αλλαγές αφορούσαν την εισαγωγή ξένου εργατικού δυναμικού για την «ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του ντόπιου εργατικού δυναμικού» (ουσιαστικά η επιστράτευση του κλασικού μηχανισμού του εφεδρικού στρατού που είχε εντοπίσει πρώτος ο Μαρξ) και, σε επίπεδο οργάνωσης του κεφαλαίου, η προώθηση ιδιωτικοποιήσεων και αποκρατικοποιήσεων σε συνδυασμό με τη αποβιομηχάνιση των μητροπόλεων και την εισαγωγή διαδικασιών εκμηχάνισης και αυτοματισμού για την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς.

Εμβαθύνοντας περισσότερο, ο Μαξ Χάρμαν (2011) διαβλέπει τη σύνδεση ανάμεσα στον ολοκληρωτικό καπιταλισμό και την ανάδυση μιας διακριτής μορφής επιτελικού κράτους.

Η διεθνοποίηση των δραστηριοτήτων των εταιριών, αντί να μειώνει την εξάρτησή τους από το κράτος, την ενισχύει από μια πολύ σημαντική άποψη. Χρειάζονται την προστασία για τα παγκόσμια συμφέροντά τους...[Στο σύγχρονο οικονομικό πλαίσιο, διαδικασίες όπως οι] εμπορικές διαπραγματεύσεις για πρόσβαση σε νέες αγορές,

συναλλαγματικές ισοτιμίες νομισμάτων, κατανομή συμβολαίων από ξένες κυβερνήσεις, προστασία από απαλλοτριώσεις περιουσιακών στοιχείων στο εξωτερικό, υπεράσπιση των πνευματικών δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, επιβολή της είσπραξης αποπληρωμών δανείων στο εξωτερικό δεν διαθέτουν κάποια οικουμενική πολιτική δύναμη για την επιβολή τους. Η ισχύς του κάθε εθνικού κράτους να επιβάλλει τον σεβασμό των συμφερόντων του κεφαλαίου που έχουν την βάση τους στην επικράτειά του, έχει αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία.

Οι εταιρίες συνεπώς αντιμετωπίζουν το κράτος ως μια επείγουσα αναγκαιότητα που πηγάζει από τη θέση τους στον ανταγωνισμό. Η ιδιαιτερότητα του σύγχρονου αστικού κράτους έγκειται στο ότι, ενώ τα κεφάλαια συνεχίζουν να στηρίζονται στα εθνικά κράτη, ταυτόχρονα επιχειρούν να επεκταθούν πέρα από τα όριά του και να διασυνδεθούν με κεφάλαια δεμένα σε άλλα κράτη.

Το κοινό στοιχείο που συνδέει την καπιταλιστική μεγέθυνση του δεύτερου μισού του 19^{ου} και των αρχών 21^{ου} αιώνα είναι το γεγονός ότι ο φρενήρης διεθνής ανταγωνισμός γίνεται η αιτία για τις απόπειρες των καπιταλιστών να περικόψουν μισθούς και κοινωνικές παροχές, πιέζοντας για εντατικοποίηση της εργασίας, παρότι με αυτό τον τρόπο συρρικνώνουν την καταναλωτική δύναμη της μεγάλης πλειοψηφίας και κατά συνέπεια λιγοστεύουν τα ποσοστά συσσώρευσης (Harman 2011:435). Συνεπώς, η τάση του «εταιριοκρατικού» καπιταλισμού να απαξιώνει τον μισθό και κατ' επέκταση την ανθρώπινη εργασία οφείλεται στους δομικούς μετασχηματισμούς ανάμεσα στις κατηγορίες του κεφαλαίου, και συγκεκριμένα στη χρηματιστικοποίηση του βιομηχανικού κεφαλαίου.

Η αποδιοργάνωση της χρηματικής οικονομίας οδήγησε σε αυξημένη κινητικότητα του χρηματικού κεφαλαίου σε εθνική και παγκόσμια κλίμακα με συνέπεια την έξαρση του ανταγωνισμού, η οποία καθήλωσε τον μισθό προς όφελος του κέρδους. Επειδή το χρηματικό κεφάλαιο κινείται προς τις δραστηριότητες με το μεγαλύτερο κέρδος, επιβάλλει μια «παραγωγική πειθαρχία» που απαιτεί υψηλά ποσοστά κέρδους (Τομπάζος, 2010:105-6). Ενώ στον πρώιμο καπιταλισμό ο πολιτικός καταναγκασμός των εργατικών στρωμάτων εδραζόταν στη σχεδόν θεολογική πίστη στο απεγάδιαστο της αγοράς, η επιταγή του ολοκληρωτικού, παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού για μαζική χειραγωγή ανάγεται στην μηχανική ενός περίπλοκου συστήματος ροών κεφαλαίου που μόνο τυπικά αναφέρεται ως «ελεύθερη αγορά».

Πάνω στον τον άξονα κράτους- κεφαλαίου εδράζεται και η ανάλυση του Μισέλ Φουκώ (2016), ο οποίος δίνει έμφαση στους τρόπους με τους οποίους η ηγεμονία της καθεστηκυίας τάξης αφομοιώνεται από τον κρατικό μηχανισμό και μεταφράζεται σε

κοινωνική συναίνεση. Ο Φουκώ ταυτίζει την ανάδυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής τον 19^ο αιώνα με την ιστορική τομή ανάμεσα στη λαϊκή και την αστική εκνομία, οι οποίες συνυπήρχαν σε μια περίπλοκη, συμβιωτική σχέση μέχρι τον 18^ο αιώνα. Στο φουκωικό θεωρητικό πλαίσιο, η εκνομία δεν αποτελεί απλή παραβίαση του υφιστάμενου νόμου, αλλά ευρύτερη άρνηση της υποχρέωσης για υπακοή προς την κανονιστική αρχή από την οποία εκπορεύονται οι αποφάσεις. Η εκνομία δεν αφορά μόνο τις παραβάσεις του επίσημου ποινικού κώδικα, αλλά τη γενικότερη κοινωνική συμπεριφορά και τις στάσεις απέναντι στην εξουσία. Γι' αυτό και γίνεται διάκριση της λαϊκής εκνομίας σε ποινικά κολάσιμη εκνομία της υπεξαίρεσης, και σε εκνομία του διασκορπισμού η οποία εμπίπτει στη δεύτερη κατηγορία. Σε αυτήν περιλαμβάνονται όλες οι δράσεις που αποτρέπουν την καθήλωση του ατόμου στον μηχανισμό παραγωγής (π.χ. αργία, γιορτή κ.α.). Ενώ η υπεξαίρεση υποχωρεί στη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, ο διασκορπισμός επιβιώνει καθώς η αστική τάξη δεν μπορεί να ελέγξει επαρκώς τις μη κανονικότητες που ανακύπτουν και γι' αυτό απευθύνεται στο κράτος προκειμένου να συμμορφώσει την εργατική τάξη με τις αρχές της αγοράς.

Η πολιτική στερέωση της αστικής τάξης συνδυάστηκε με την ανάπτυξη ενός ολόκληρου κατασταλτικού συστήματος προκειμένου να ελεγχθεί η λαϊκή εκνομία. Διόλου τυχαία, είναι η ίδια περίοδος κατά την οποία ο οικονομικός φιλελευθερισμός μετατρέπεται σε θρησκευτικό δόγμα, διατυπώνοντας με σαφήνεια τις βασικές αρχές του με πρωταρχική την υπαγωγή της εργασίας στους νόμους της αγοράς (Polanyi, 2001). Οι ελίτ επομένως δεν αρκούνται ποτέ στην απλή νομική κατοχύρωση των προνομίων τους, αλλά επιδιώκουν τη συστηματική καταστολή και διαχείριση της εκνομίας των χαμηλότερων στρωμάτων.

Το σημερινό σύμπλεγμα κράτους-κεφαλαίου αποτελεί μια ενιαία οντότητα που λειτουργεί συνεργατικά προκειμένου να καταπολεμήσει τη λαϊκή εκνομία, η οποία στο ιμπεριαλιστικό/νεοφιλελεύθερο στάδιο συγκρούεται άμεσα με τον κεντρικό στόχο της επίρρωσης των κρατικο-καπιταλιστικών συμφερόντων. Αντίθετα με ό,τι υποστηρίζει ο κυρίαρχος λόγος των κεντρομόλων συμφερόντων, το κράτος ασφαλείας δεν αποτελεί μια αναγκαιότητα που υπαγορεύεται από κάποιον «ιστορικό μονόδρομο», ούτε και αποτελεί αντανakλαστική απάντηση των κρατών σε «έκτακτες συνθήκες». Συνιστά έκφραση της ανάγκης τόσο των κρατών όσο και των κεφαλαίων που είναι προσδεδεμένα σε αυτά, για στενότερο και πληρέστερο έλεγχο των μαζών προκειμένου

να διατηρείται η κερδοφορία του μεγάλου κεφαλαίου (και ιδίως των πολυεθνικών, κύριων ωφελημένων της κρατικής μεταλλαγής) σε υψηλά επίπεδα.

Υπό τέτοιες συνθήκες, το κράτος αποκτά τον ρόλο επιβλέποντα/διαιτητή που επιτηρεί τη διαδικασία του «αρπακτικού νεοφεουδαλισμού», ενδημικής σε κάθε φάση της πρωταρχικής συσσώρευσης του κεφαλαίου. Παράλληλα όμως, η θεωρητικά αδιαίρετη εξουσία του κράτους κερματίζεται σε τέτοιο βαθμό ανάμεσα σε πολιτικούς και ιδιωτικούς φορείς, ώστε το κράτος να καταλήγει μέρος μιας κοινωνικής εξίσωσης όπου μια ολιγαρχία επιχειρηματικών κολοσσών διαγκωνίζεται ατομικά για την πολιτική και οικονομική στήριξη από το «εθνικό» του κράτος, το οποίο με τη σειρά του ανταγωνίζεται στο διεθνή στίβο για την προσέλκυση των επενδυτικών ευκαιριών, υιοθετώντας τα ίδια κριτήρια δράσης με αυτά των επιχειρήσεων. Γίνεται αντιληπτό ότι οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές είναι στην πραγματικότητα έκφραση μιας γενικής τάσης για ριζικό επαναπροσδιορισμό των στόχων του κράτους καθώς και των μέσων άσκησης της πολιτικής, που ταυτίζονται πλέον ολοένα περισσότερο με τα συμφέροντα της κυρίαρχης καπιταλιστικής τάξης. Γι' αυτό και στον δημόσιο λόγο, παρατηρούμε τις νεοφιλελεύθερες κυβερνήσεις και πολιτικούς να αυτοπροβάλλονται ως ένθερμοι αντικρατιστές, αποδοκιμάζοντας τον «αναποτελεσματικό» και «δυσκίνητο» κρατικό μηχανισμό, ενώ οι ίδιοι εκπροσωπούν το μέτωπο της «απελευθέρωσης» από τα κρατικά δεσμά.

Η μορφή που παίρνει το επιτελικό κράτος της σύγχρονης άρχουσας τάξης είναι ένα υβρίδιο αυτού που ο Φουκώ ονομάζει πειθαρχικό κράτος και εκείνου που ο Ντελέζ έχει αποκαλέσει ελεγκτικό κράτος, κατ' αντιδιαστολή προς το πρώτο. Ο Ντελέζ θεωρεί ότι το σύγχρονο κράτος δεν επιδιώκει πλέον την πολιτική ευθυγράμμιση των ατόμων και αρκείται στη διαχείριση και τον έλεγχο της αταξίας. Η εμπειρία όμως μας αποδεικνύει ότι η μετάλλαξη του πειθαρχικού κράτους (στο οποίο ανήκε και το φθίνον προνοιακό κράτος) αντιστοιχεί περισσότερο σε αυτό που Αμερικανοί κυρίως αναλυτές ονομάζουν «κράτος ασφαλείας», το οποίο αποτελεί ουσιαστικά μια μοντέρνα μορφή του αστυνομικού κράτους που απαντάται ήδη από την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης (Agamben, 2013). Το «κράτος ασφαλείας» των απαρχών της νεωτερικότητας δεν μπορεί βέβαια να συγκριθεί με αυτό που στο σύγχρονο καπιταλιστικό πλαίσιο έχει αποκληθεί ως *διεθνές κράτος του κεφαλαίου* (Συλλογικό, 2007) και συγκροτείται από ένα πλήθος εθνικών και υπερεθνικών οργανώσεων.

Λαμβάνοντας ως προϋπόθεση την πάγια υποχρέωση του κράτους να καθηλώσει τα υποκείμενα σε έναν μηχανισμό παραγωγής, είναι απαραίτητο να υπάρχει αφενός μια οργανωμένη, συστηματική δύναμη προπαγάνδησης που να διατηρεί την ομοιογένεια των συμμορφούμενων και αφετέρου μια δύναμη βίαιης επιβολής για τον έλεγχο και τη διαχείριση των αντιφρονούντων και πάσης φύσεως αντιτιθέμενων δυνάμεων. Η πειθαρχική διάσταση είναι απαραίτητη για κάθε μηχανισμό εξουσίας, ανεξάρτητα από το πόσο έκδηλη ή λανθάνουσα μορφή παίρνει. Το κράτος ασφαλείας είναι η πιο προηγμένη μορφή της ιστορικά αυξανόμενης *πειθαρχικοποίησης* των κοινωνιών (Φουκώ, 1991), δηλαδή της αναζήτησης για ολοένα πιο ορθολογικούς και οικονομικούς τρόπους συναρμογής ανάμεσα στις παραγωγικές δραστηριότητες, τα δίκτυα επικοινωνίας μεταξύ ατόμων και κράτους και τις σχέσεις εξουσίας.

Στην περίπτωση του κράτους ασφαλείας η πειθαρχική εξουσία είναι βέβαια πιο υπόρρητη σε σχέση με το παρελθόν, αφού τα παραδοσιακά ιδεαλιστικά σχήματα έχουν δώσει τη θέση τους στις εκκοσμικευμένες αξίες της προόδου, του Λόγου και της επιστήμης, συγκροτώντας αυτό που ο Μπουρντιέ έχει αποκαλέσει «συντηρητική επανάσταση νέου τύπου». Το γεγονός αυτό επιτρέπει πρώτον, τη συγκάλυψη του ολοκληρωτικού χαρακτήρα του κράτους ασφαλείας και δεύτερον, παρέχει μεγαλύτερη ευχέρεια στην επιλογή μεθόδων και πρακτικών άσκησης πολιτικής. Το κράτος ασφαλείας, παρότι αποτελεί μια εργαλειακή κατασκευή με στρατευμένο χαρακτήρα, είναι συνάμα μια ευέλικτη, πολυπρόσωπη και αναπροσαρμοζόμενη εξουσιαστική μορφή που βασίζεται τόσο στην βία, τη σκληρή καταστολή, όσο και στην πειθώ, την κατασκευή της κοινωνικής συναίνεσης.

Ο νεοφιλελευθερισμός στην θεωρία και στην πράξη

Ο νεοφιλελεύθερος τύπος διακυβέρνησης, του οποίου η πολιτική απήχηση γίνεται ολοένα ισχυρότερη στη μετά-1980 εποχή, αποτελεί ένα μείγμα της πολιτικής φιλοσοφίας του ρεαλισμού και του ακραίου οικονομικού φιλελευθερισμού, συχνά αποκαλούμενου και ως λιμπερταριανισμού, κυρίως στις ΗΠΑ. Επρόκειτο για τη σύμπλεξη του παραδοσιακού συντηρητισμού (κυρίως της πατερναλιστικής σύλληψης του πολιτικού και της σημασία της υπακοής στην κρατική αρχή) και της πίστης της Νέας Δεξιάς στο ριζοσπαστικό εξορθολογισμό της κοινωνίας με όρους ατομικιστικού ωφελιμισμού, στη βάση των καθολικών αρχών της ελεύθερης αγοράς (Heywood,

2007). Γενικά ο νεοφιλελευθερισμός μπορεί να ιδωθεί ως μια θεωρία κατά την οποία ο κόσμος μπορεί να βελτιωθεί μέσω του ανταγωνισμού. Σύμφωνα με τους οπαδούς της συγκεκριμένης σχολής οι ανταγωνιστικές δυνάμεις της αγοράς (α) κατευθύνουν όλους τους κοινωνικούς πόρους αποτελεσματικά και (β) εκβάλλουν σε μια ηθικά ανώτερη μορφή πολιτικής οικονομίας. Στη βάση αυτή προτείνουν ότι ο ρόλος της κυβέρνησης θα έπρεπε να περιορίζεται στην διασφάλιση της τάξης, των ατομικών ελευθεριών και της τήρησης των συμβολαίων (Merino, Mayper, Tolleson, 2010: 776).

Παρότι η ιδέα μιας «αυτορρυθμιζόμενης» αγοράς η οποία, αν αφεθεί να λειτουργήσει χωρίς περιορισμούς, εκβάλλει στον βέλτιστο καταμερισμό πόρων δεν είναι καινούργια, η πρωτοτυπία της Νέας Δεξιάς βρίσκεται στον συνδυασμό της ρεαλιστικής πολιτικής της ισχύος και της φιλελεύθερης αρχής της αυτορρυθμιζόμενης οικονομίας: το νεοφιλελεύθερο κράτος ασφαλείας οφείλει να δρα άμεσα και απερίσπαστα προκειμένου να διασφαλίζει ανά πάσα στιγμή ότι το σύνολο των κοινωνικών πόρων συμβάλλει στην ανάπτυξη των δυνάμεων της αγοράς.

Ο ιδιωτικός ανταγωνισμός δεν θεωρείται πλέον απόρροια μιας καθολικής αρχής με *a priori* χαρακτηριστικά, αλλά ως δομή με τυπικές ιδιότητες οι οποίες θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την οικονομική ρύθμιση μέσω ρυθμιστικών (σταθερότητα των τιμών για τον έλεγχο του πληθωρισμού) και καταστατικών δράσεων (παρέμβαση στις δομικές συνθήκες και όχι στους μηχανισμούς της αγοράς). Λέγοντας «καταστατικές» δράσεις, εννοούμε ότι μόνα αποδεκτά εργαλεία παρέμβασης στην λειτουργία της αγοράς αφορούν την «πολιτική πλαισίου», δηλαδή τις πολιτικές ελέγχου του πληθυσμού, των τεχνικών παραγωγής, της εκπαίδευσης, του νομικού καθεστώτος και της διανομής της ακίνητης περιουσίας.

Αυτό που χαρακτηρίζει τον νεοφιλελεύθερο παρεμβατισμό δεν είναι η αντικρατικιστική του οριοθέτηση (η «ελάχιστη δυνατή παρέμβαση» του κλασικού φιλελευθερισμού), αλλά ο αναπροσανατολισμός του από τη διασφάλιση της συλλογικής ευημερίας, προς τη διευκόλυνση της κυκλοφορίας των συντελεστών της παραγωγής –κάτι που συνεπάγεται και τη χρήση διαφορετικών εργαλείων πολιτικής. Για τον λόγο τούτο ο νεοφιλελεύθερος τύπος διακυβέρνησης είναι διαμετρικά αντίθετος προς τις προγραμματικές αρχές του σοσιαλδημοκρατικού παρεμβατισμού: Πρώτον, αντιτίθεται στην κοινωνική πολιτική ως αντιστάθμισμα απέναντι στον αχαλίνωτο καπιταλισμό, ο οποίος δεν αναγνωρίζεται ως επιρρεπής στην κοινωνική

διάλυση. Δεύτερον, απορρίπτει τα κύρια εργαλεία της κεϋνσιανής κοινωνικής πολιτικής, που είναι η κοινωνικοποίηση της κατανάλωσης, καθώς και η αναδιανεμητική πολιτική της μεταβίβασης του εθνικού εισοδήματος με τη μορφή επιδομάτων. Τέλος, απορρίπτεται η αντίληψη ότι η κοινωνική πολιτική πρέπει να είναι ανάλογη του ρυθμού ανάπτυξης (Φουκώ, 2012). Επαγωγικά, το πληθυσμιακό υπόλοιπο που εκτοπίζεται από την παραγωγική διαδικασία παύει να θεωρείται ως σύνολο αναξιοπαθούντων και γίνεται αντιληπτό ως αυστηρά ποσοτικό μέγεθος που πρέπει να γίνει αντικείμενο διευθέτησης.

Σε αυτές τις προτάσεις ο νεοφιλελευθερισμός αντιτάσσει τις αρχές αυτού που ο γερμανικός ορντοφιλελευθερισμός¹ αποκάλεσε *Gesellschaftspolitik* (πολιτική της κοινωνίας). Πρόκειται για ένα πλάνο γενικής διαχείρισης της κοινωνίας, με σκοπό να καθίσταται δυνατή ανά πάσα στιγμή η παρέμβαση της αγοράς η οποία θα παίζει ρόλο κεντρικής ρυθμιστικής αρχής. Αυτός ο τύπος παρεμβατισμού αποσκοπεί καταρχάς στη διάχυση της μορφής της επιχείρησης στο επίπεδο των ομάδων βάσης, στην τυποποίηση της κοινωνίας κατά το μοντέλο της επιχείρησης και, δευτερευόντως, στον επανακαθορισμό του νομικού πλαισίου και των κανόνων δικαίου σε μια κοινωνία σχεδιασμένη βάσει και δυνάμει της ανταγωνιστικής οικονομίας της αγοράς. Αντί για την κοινωνική πρόνοια που στόχο είχε την εξομάλυνση των εισοδηματικών-υλικών ανισοτήτων προτείνεται μια υποτυπώδης μέριμνα για να εξασφαλίζεται η δυνατότητα αυτοσυντήρησης του ατόμου, με την αυστηρά βιολογική έννοια. Αναφορικά με τα μέσα άσκησης της πολιτικής, στόχος του νεοφιλελευθερισμού είναι η εξατομίκευση της κοινωνικής πολιτικής, η ευθυγράμμισή της δηλαδή με τους νόμους της ελεύθερης αγοράς. Η ιδέα αυτή συνεπάγεται την ιδιωτικοποίηση των μηχανισμών ασφάλισης –να αφεθούν τα άτομα να αντιμετωπίσουν τους κινδύνους με όποια μέσα διαθέτουν (Φουκώ, 2012). Στο πλαίσιο αυτό, η πρόνοια δεν αποσκοπεί τόσο στην ενίσχυση των ασθενέστερων, όσο στην ένταξή τους σε μια κατάσταση διαρκούς διαθεσιμότητας για εργασία, λειτουργώντας ως μηχανισμός σύστασης του εφεδρικού στρατού και άρα συμπίεσης του μισθού προς τα κάτω.

Αντικαθιστώντας τη μεταφυσική σύλληψη της αγοράς των κλασικών οικονομικών, ο νεοφιλελευθερισμός διαρρηγνύει οριστικά τη στεγανή διάκριση ανάμεσα στην τελευταία και το κράτος: η αποσύνδεση της αγοράς από τη λογική του

¹ Η πρώτη, μετριοπαθέστερη μορφή του νεοφιλελευθερισμού που αναπτύχθηκε στην Γερμανία και εισήχθη σταδιακά στις ΗΠΑ με επίκεντρο τη Σχολή του Σικάγο.

laissez-faire, στην οποία η οικονομική σφαίρα αποτελούσε φυσικό, αξιακά ουδέτερο φαινόμενο, επέτρεψε την αντιμετώπισή της με όρους διαχειριστικότητας, οδηγώντας στην εξίσωση των κάποτε διακριτών πεδίων και στην αποδοχή της αναγκαιότητας του οικονομικού παρεμβατισμού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι εδώ βρίσκεται η θεμελιώδης αντίφαση του νεοφιλελευθερισμού. Στην προσπάθειά τους να δικαιολογήσουν την αναγκαιότητα της παρέμβασης στις οικονομικές συνθήκες χωρίς να φανούν συγγενείς με το αντίπαλο σοσιαλιστικό/κομμουνιστικό ρεύμα σκέψης, ο νεοφιλελεύθεροι στοχαστές υιοθετούν μια αντιφατική σύλληψη της αγοράς. Αφού η αγορά αναγνωρίζεται πλέον ως παράγοντας και αρνητικών εκτός από αποκλειστικά θετικών συνεπειών, η άρνηση του νεοφιλελευθερισμού να αποδεχθεί περιορισμούς στον οικονομικό συγκεντρωτισμό και τις συνέπειές του αποτελεί μια εθελουφλία με ιδεολογική χρησιμότητα παρά με επιστημονική βαρύτητα. Η τάση να θεωρούνται τα οικονομικά μεγαθήρια που εκκολάφθηκαν από αυτές ακριβώς τις πολιτικές απορρύθμισης ως μη πολιτικοί δρώντες (εν αντιθέσει, π.χ., με τα συγκριτικά ασθενέστερα εργατικά συνδικάτα) φανερώνει τον βαθμό στον οποίο το ψευδο-δίλλημα «καλές αγορές- κακή πολιτική» έχει ριζώσει στη σύγχρονη πολιτικοοικονομική σκέψη. Στην πραγματικότητα, αυτές οι πολιτικές οδήγησαν στην πολύ πιο χυδαία πολιτικοποίηση της αγοράς και ταυτόχρονα την αγοραιοποίηση της πολιτικής (Crouch, 2006). Οι επιπτώσεις των νεοφιλελεύθερων πολιτικών οφείλονται κυρίως στην άρνηση των εισηγητών τους να αποδεχθούν την αιτιώδη σχέση ανάμεσα στην ελεύθερη ανταγωνιστική αγορά και την εγγενή της τάση προς τη μονοπωλιοποίηση.

Με την αρωγή θεωρητικών και δικηγόρων που υπερασπίζονταν τις μεγάλες εταιρίες σε υποθέσεις ολιγοπωλίων, δομήθηκε ένα νέο σύνολο αρχών που εγκατέλειπε την παλαιότερη επιμονή στην ανάγκη ύπαρξης πραγματικού ανταγωνισμού (Crouch, 2014).

Σε χώρες όπως οι ΗΠΑ όπου η οικονομική πολιτική των απορρυθμίσεων επιβλήθηκε με τον πιο πιστό τρόπο, αντί να υπάρξει πολλαπλασιασμός των επιχειρήσεων όπως υποστηρίζεται θεωρητικά, ο βαθμός επιχειρηματικότητας μειώθηκε σημαντικά ενώ παράλληλα εντατικοποιήθηκε η μονοπωλιοποίηση της εθνικής οικονομίας με τους εταιρικούς ομίλους να αποκτούν υπέρμετρη πολιτική ισχύ την οποία και χρησιμοποιούν για να χειραγωγήσουν την αγορά προς όφελός τους. Μέσα στον μηχανισμό της αγοράς, η πολιτική και η οικονομική ισχύς των νέων μονοπωλίων αλληλοτροφοδοτούνται και αλληλοδιευρύνονται (Reich, 2016). Στην περίοδο της ηγεμονίας του νεοφιλελεύθερου μοντέλου παρατηρείται στο σύνολο του δυτικού

κόσμου η τάση κορύφωσης των κερδών σε βάρος της συσσώρευσης και της μείωσης των μισθών (Τομπάζος, 2018), γεγονός που συνδέει την κλιμακούμενη ανισότητα με τις λειτουργικές συνισταμένες του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού (ή αλλιώς του ιμπεριαλιστικού ιστορικού σταδίου στην ορολογία του Karatani), και συγκεκριμένα τις δυνατότητες εύκολου πλουτισμού που δίνει στους κεφαλαιοκράτες η διοχέτευση κεφαλαίων σε μη παραγωγικές δραστηριότητες. Σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, ο αυξανόμενος λόγος ιδιωτικής κατανάλωσης-μισθών και η υπερχρέωση των νοικοκυριών καταδεικνύει την όξυνση των πραγματικών ανισοτήτων με τον ιδιωτικό δανεισμό να εξισορροπεί την ελάττωση του πραγματικού μισθού. Στην Ευρώπη, η πιο σθεναρή αντίσταση στην αποδόμηση του προνοιακού κράτους μετρίαζε τις κοινωνικές συνέπειες της απαξίωσης της εργασίας.

Το πρόβλημα έγκειται στο ότι, αντί η λειτουργία της αγοράς να εξυπηρετεί την κάλυψη των κοινωνικών αναγκών, το σύμπλεγμα κράτους-κεφαλαίου εργαλειοποιεί την κοινωνία συνολικά, ώστε να παρέχεται στην εκτελεστική εξουσία η δυνατότητα ανασχηματισμού της κατά τα πρότυπα αποδοτικότητας του κεφαλαίου. Στην εξέλιξη αυτής της διαδικασίας, το κράτος και τα άτομα αναδομούνται εκ βάθρων αντικατοπτρίζοντας κατά κάποιον τρόπο την εύπλαστη και ευέλικτη μορφή των μεγάλων εταιριών (Crouch, 2014). Η «ευελιξία» δεν αποτελεί μια γενική αρχή άσκησης πολιτικής αλλά κοινωνική νοοτροπία που διαχέεται σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας. Είναι ο τρόπος σκέψης και δράσης που απαιτεί ο κατακερματισμένος και απεδαφοποιημένος τρόπος παραγωγής του νεοφιλελευθερισμού.

Κατά ειρωνικό τρόπο, ο αυταρχικός παρεμβατισμός που συνέχει τον νεοφιλελεύθερο τρόπο σκέψης είναι παρόμοιος με αυτόν που υιοθέτησαν οι φιλελεύθεροι στην εποχή μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τότε, στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν την αυτορρύθμιση του συστήματος, οι πολιτικές ηγεσίες προώθησαν μέτρα για την ολική απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων, εργασίας και γης. Όπως και τότε, έτσι και σήμερα οι προσπάθειες αυτές οδήγησαν στην επίταση της ανάγκης για παρεμβατισμό παρά στην εξάλειψή της. Η εμμονή στον «πουριτανικό» τρόπο λειτουργίας των αγορών δημιούργησε έναν αυτοαναπαραγόμενο παρεμβατισμό που σε πολιτικό επίπεδο, οδήγησε στην εξασθένηση των δημοκρατικών δυνάμεων (Πολάνυι, 2001). Αντίστοιχα, τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια ανάλογη

αυταρχικοποίηση προκειμένου να τεθεί ολόκληρη η κοινωνία στην υπηρεσία των αγορών.

Γίνεται φανερό ότι η θεμελιακή διαφορά του νεοφιλελεύθερου από τον κεϋνσιανό παρεμβατισμό είναι η θεωρητική συσκότιση του ίδιου του όρου «οικονομικός παρεμβατισμός» τον οποίο ο νεοφιλελευθερισμός, στην προσπάθειά του να δαιμονοποιήσει, τον ταύτισε με όλες τις ευνοϊκές για τον γενικό πληθυσμό πολιτικές, διαχωρίζοντάς τον αυθαίρετα από εκείνες που προάγουν τα ηγεμονικά συμφέροντα. Η γενικόλογη αναφορά σε μια «μη οικονομική διακυβέρνηση της κοινωνίας», συνιστά συγκαλυμμένο οικονομικό παρεμβατισμό με απώτερο σκοπό τον στρατηγικό αναπροσανατολισμό του παρεμβατισμού και όχι την εξάλειψή του.

Σε οντολογικό επίπεδο, οι οργανωτικές αρχές του νεοφιλελεύθερου θεσμισμού αποσκοπούν όχι μόνο στην δομική αναμόρφωση του συστήματος αλλά στη εμπέδωση ενός αφηρημένου ανθρωπολογικού μοντέλου, το οποίο εκλαμβάνεται από τη συγκεκριμένη σχολή σκέψης ως αξίωμα: Πρόκειται για την επέλαση του *homo economicus*, ενός «ορθολογικού» υποκειμένου-επιχείρησης, ο οποίος χαρακτηρίζεται από την προσαρμοστικότητα στις τροποποιήσεις των μεταβλητών του περιβάλλοντος, και δρα με τέτοιον τρόπο ώστε να μπορεί η συμπεριφορά του να ερμηνευθεί από μια αμιγώς οικονομική ανάλυση (Φουκώ, 2012: 245). Πρόκειται για αυτόν που «αποδέχεται την πραγματικότητα όπως είναι» με την έννοια ότι δεν επιδιώκει την μεταβολή των μεταβλητών του οικονομικού παιχνιδιού επιτρέποντας στην κυβέρνηση να παρεμβαίνει στον σχεδιασμό αυτών ακριβώς των συνθηκών. Γενικά η σχέση του νομικού/ποινικού και του οικονομικού κατέχει μια αμφίδρομη σχέση στον νεοφιλελεύθερο σχεδιασμό, αφού οι μηχανισμοί πολιτικής του χρησιμοποιούν έννοιες με τέτοιο τρόπο που διασταυρώνει τα δύο πεδία.

Η εδραίωση του νεοφιλελευθερισμού επιβάλλει την διεύρυνση των μηχανισμών της αγοράς στον βίοκοσμο, καθώς και την καθιέρωση ενός δικαϊκού *apparatus* που διευκολύνει τον ανταγωνισμό και απελευθερώνει τις δυνατότητες της συλλογικής ζωής να αυτοοργανώνεται. Συνεπώς, ο απώτερος σκοπός του νεοφιλελευθερισμού ως πολιτικού project είναι να αλλάξει τη φύση των ατόμων (Hilgers, 2012:81-82).

Όπως υποστηρίζει η Michalitsch,

...ο νεοφιλελευθερισμός αποσκοπεί στον επηρεασμό του γνωστικού, του συναισθηματικού και του κοινωνικού κόσμου των ατόμων. Στη γνωστική βαθμίδα, επιδιώκεται η καθιέρωση ενός φορμαλιστικού τρόπου σκέψης. Η νεοφιλελεύθερη γλώσσα αμβλύνει τις ρεαλιστικές αντιφάσεις και τις κοινωνικές συγκρούσεις. Στόχος του νεοφιλελεύθερου λόγου είναι να πετύχει την εθελούσια υποταγή υπό συνθήκες

κυριαρχίας με κατάληξη τα άτομα να νομίζουν ότι δεν υπάρχει εναλλακτική» (όπως αναφέρεται στο Merino, Mayer, Tolleson, 2010).

Οι «αρνητικές» διαδικασίες απορρύθμισης των αγορών συμβαδίζουν επομένως με την εξαιρετικά ενεργή παρέμβαση στο πολιτικό, κοινωνικό και ιδεολογικό περιβάλλον προκειμένου να ανασυγκροτηθεί εκτός από το αντικειμενικό πεδίο δράσης των αγορών και η *γνωσιολογική τάξη* της πραγματικότητας, διαδικασία απαραίτητη για την ενοποίηση της κυρίαρχης τάξης, την αδρανοποίηση των κυριαρχούμενων τάξεων και τελικά τη νομιμοποίηση της κατεστημένης τάξης –το σύνολο των ατομικών συμπεριφορών που συνθέτουν ό,τι γίνεται αντιληπτό ως κοινωνική πραγματικότητα . Στη νεοφιλελεύθερη ιστορική συγκυρία αυτό σημαίνει την επιβολή μιας πολιτικής «κουλτούρας κινδύνου», εγγενούς στο όραμα του οικονομικού φιλελευθερισμού (Φουκώ 2012). Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται η ριζοσπαστικότητα του αμερικανικού νεοφιλελευθερισμού: η απόλυτη επικράτηση της μορφής της επιχείρησης στην κοινωνική σφαίρα απαιτεί τη σύμπραξη κράτους και μεγάλων εταιριών, γιατί στο νεοφιλελεύθερο παράδειγμα, αυτές αποτελούν τον μόνο μη κρατικό δρώντα που διαθέτει τα μέσα και το *modus operandi* για την πραγματοποίηση μιας τόσο γενικευμένης κοινωνικής μεταλλαγής.

Όμως η ώσμωση κράτους-κεφαλαίου αναπόφευκτα οδηγεί στη οργανική εξομοίωση των δύο. Αν και πηγή της εξουσίας παραμένει τυπικά το κράτος, εντούτοις η άσκησή της γίνεται πολυκεντρική σε τέτοιο βαθμό, που να δικαιώνει τον χαρακτηρισμό «κράτος-κεφάλαιο». Τα κράτη υιοθετούν τον ορθολογιστικό κυνισμό των επιχειρήσεων (τυποποιώντας αυτό που ο Πουλατζάς είχε ονομάσει «αυταρχικό κρατισμό»), και οι τελευταίες αποκτούν χάρη στην άδεια του κράτους υπέρμετρο έλεγχο επί της εργατικής δύναμης σε ζητήματα που προηγουμένως ενέπιπταν σε μια κοινή πολιτική αρχή ή απλώς παρέμεναν απολιτικά. Το κράτος χάνει έτσι τον συμπεριληπτικό χαρακτήρα που αποτελούσε προϊόν μιας μακρόχρονης διαδικασίας εκδημοκρατισμού (Crouch, 2012), και μετατρέπεται σε ένα κενό κέλυφος δίχως στέρεη νομιμοποιητική βάση, πέρα από την πρακτική του δυνατότητα να επιβάλλει την έννομη τάξη, ακόμη κι αν αυτή έρχεται σε σύγκρουση με δεσμευτικές αρχές του ίδιου του κράτους. Αυτό δε σημαίνει ότι τα κράτη πλέον δεν επιδιώκουν την πολιτική ομογενοποίηση των ατόμων, αλλά ότι το ιδεολογικό περίβλημα του κράτους βρίσκεται

εγγύτερα στις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής χωρίς να έχει τόσο ανάγκη τις φαντασιακές κατασκευές και τα μεγάλα αφηγήματα του παρελθόντος.

Επειδή η νομιμότητα του κράτους εξαρτάται από την οικονομική μεγέθυνση, το κράτος πρέπει να έχει τη ικανότητα να σχηματισμού ενός πλαισίου εντός του οποίου τα άτομα θα μπορούν ελεύθερα να κυνηγήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα. Αυτή η ελευθερία σε μια ανταγωνιστική κοινωνία θα κατέληγε στην αναδιάρθρωση του ίδιου του κράτους. Ο ανταγωνισμός και η μεγιστοποίηση γίνονται λοιπόν οι οργανωτικές αρχές του κράτους (Hilgers, 2012:).

Στο πλαίσιο του ακραίου καπιταλισμού η ανάγκη πειθάρχησης των εργατικών στρωμάτων είναι πιο επιτακτική από ποτέ, ειδικά αν λάβουμε υπόψη την πολιτισμική ανομοιογένεια που χαρακτηρίζει την σύγχρονη εργατική τάξη, απόρροια της αυξημένης κινητικότητας στην αγορά εργασίας. Ιδιαίτερο γνώρισμα των πειθαρχικών θεσμών είναι η απομάκρυνσή τους από τον μονοδιάστατο, προ-νεωτερικό εγκλεισμό: στόχος τους δεν είναι η περιθωριοποίηση, αλλά όπως προείπαμε, η καθήλωση των ατόμων εντός ενός ορισμένου συστήματος μεταβίβασης γνώσης, κανονικοποίησης, παραγωγής. Πρόκειται για έναν εγκλεισμό *πρόσδεσης*, καθώς οι θεσμοί εγκλεισμού λειτουργούν έτσι ώστε να εφάπτονται στους μηχανισμούς παραγωγής, μεταβίβασης της γνώσης, και καταστολής, εξασφαλίζοντας το επιπλέον μερίδιο εξουσίας που οι τελευταίοι χρειάζονται για να λειτουργήσουν. Ο εγκλεισμός αυτός παραπέμπει περισσότερο σε *κατακράτηση*, δηλαδή τη διαδικασία απόσυρσης ενός πράγματος από την ελεύθερη κυκλοφορία και τη διατήρησή του σε ένα ορισμένο σημείο για ορισμένο χρόνο, μέχρι να εγκριθεί η επαναφορά του. Στην καπιταλιστική κοινωνία υπάρχουν τρεις βασικές λειτουργίες κατακράτησης.

Η πρώτη αφορά την πλήρη κτήση του χρόνου εκ μέρους του εργοδότη, και κατ' επέκταση την καθυπόταξη του χρόνου της ζωής στον χρόνο της παραγωγής. Ο σύγχρονος καπιταλισμός είναι εντούτοις μακράν αποτελεσματικότερος σε κάτι που αποτελούσε βασική μέριμνα του πρώιμου καπιταλισμού: την εξασφάλιση της πλήρους απασχόλησης των ατόμων και όχι απλώς της κτήσης του εργάσιμου χρόνου. Αυτό γίνεται γιατί στη νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία το παραγωγικό υποκείμενο έχει εν πολλοίς αντικατασταθεί από τον «καταναλωτή». Η πειθαρχία αφορά πλέον εκτός από τον χώρο εργασίας και τον τρόπο που τα άτομα «καταναλώνουν» τον ελεύθερο χρόνο τους –κάτι που είναι πολύ δυσκολότερο να ελεγχθεί από τα κράτη. Επειδή η χειραγωγήση από το πειθαρχικό σύστημα εμβαθύνει σε ένα πιο εσωτερικό επίπεδο επιζητώντας τη μέγιστη ομοιογένεια των συνειδήσεων τα κράτη υιοθετούν αυταρχικότερα και πιο διεισδυτικά μέσα.

Ακόμη, η ύπαρξη των θεσμών αυτών απαιτεί πάντα ένα συμπλήρωμα καταναγκασμού. Αυτό σημαίνει πως πέρα από την επίσημη λειτουργία τους, οι θεσμοί κατακράτησης απομονώνουν τα άτομα από τον υπόλοιπο πληθυσμό. Γι' αυτό είναι αναγκαία η ύπαρξη ενός μέσου ώστε ο πληθυσμός που κατακρατείται να προσδένεται με οποιονδήποτε τρόπο στις συλλογικές μορφές ζωής της κοινωνίας –και, επιπλέον, ενός μέσου επιτήρησης ικανού να παρεμποδίσει τον σχηματισμό μιας *αντι-δύναμης*, *αντι-συλλογικότητας* που θα μπορούσε να απειλήσει τον ίδιο τον θεσμό. Αυτό επιτυγχάνεται με την επιβολή ενός συμπληρωματικού ελέγχου ο οποίος μας οδηγεί στη δεύτερη λειτουργία κατακράτησης: τον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο της ύπαρξης από τους πειθαρχικούς θεσμούς. Επιλέγοντας έναν αριθμό σημείων που κατά κανόνα σχετίζονται με το σώμα και τις διαπροσωπικές σχέσεις, επιχειρείται η *κατασκευή του κοινωνικού*, με την διαμόρφωση μιας ορισμένης κοινωνικής αφήγησης που λειτουργεί ως νόρμα και προϋποθέτει την εξουσιαστική παρέμβαση σε συνδυασμό με την προβολή μιας ιδεατής εικόνας που πρέπει να γίνει η καθαυτή πραγματικότητα της κοινωνίας. Έχουμε λοιπόν έναν υπέρ-έλεγχο που ασκείται ταυτόχρονα σε πραγματικό και κανονιστικό επίπεδο, καθώς το προϊόν των θεσμών κατακράτησης είναι την ίδια στιγμή απαγόρευση, κανόνας και μελλοντική αξίωση. Πρόκειται εν τέλει για μια διαδικασία *κανονικοποίησης*.

Τέλος, οι θεσμοί επιδίδονται σε διαρκή και αδιάλειπτη κρίση των ατόμων, πράγμα που πετυχαίνουν μέσω της υπαγωγής τους σε έναν τύπο λεκτικότητας ο οποίος τα περικλείει στην ολότητα της ύπαρξής τους. Ο συγκεκριμένος λόγος δεσμεύει τα άτομα με την εξουσία που βρίσκεται στο εσωτερικό των συστημάτων κατακράτησης. Τα άτομα περιγράφονται πάντα σε σχέση με τον βαθμό απόκλισής τους από την κανονικότητα και υπάγονται σε ένα καθεστώς διηνεκούς κρίσης, απαραίτητης για τη λειτουργία της διαρκούς επιτήρησης.

Θα λέγαμε ότι η περίοδος του μεταπολεμικού καπιταλισμού αποτέλεσε μια ιδεολογική τομή στη λειτουργία των πειθαρχικών θεσμών: Ενώ στο προπολεμικό αστικό κράτος ο συστηματικός έλεγχος των κατώτερων στρωμάτων ήταν αυταρχικός και απροσχημάτιστος, η πειθάρχηση και η ενσωμάτωση στο προνοιακό κράτος επιτελούνταν με πιο «κοινωνιοκεντρικά» μέσα, αντανακλώντας το βαθμό που τα ιδανικά της ισότητας και της κοινωνικής αλληλεγγύης είχαν αφομοιωθεί από το αστικό κράτος. Είναι χαρακτηριστικό ότι η αυστηρή τυπολατρία διατηρήθηκε στους θεσμούς αναπαραγωγής των ανώτερων τάξεων (π.χ. ιδιωτικά εκπαιδευτικά ιδρύματα) αλλά

έγινε αντικείμενο διαμάχης στους αντίστοιχους θεσμούς του δημοσίου. Το κράτος ασφαλείας, ιδεολογικός απόγονος του πρώτου, επιχειρεί να επανασυνδέσει τους πειθαρχικούς θεσμούς με τις αρχές της οικονομικής μεγέθυνσης. Στο κράτος ασφαλείας, η συνύφανση των πειθαρχικών θεσμών με τη λειτουργία της αγοράς οδηγεί στην εξαύλωση των πειθαρχικών θεσμών όπως τους εννοεί ο Φουκώ. Αντί να βρίσκονται εκτός της κοινωνίας, οι μηχανισμοί αυτοί φιλτράρονται μέσω της αγοράς στον κοινωνικό ιστό και γίνονται ακόμη πιο αδιόρατοι σε σχέση με το παρελθόν. Είναι εύλογο να φανταστούμε πως σε μια ολοκληρωτικά εμπορευματική κοινωνία όπως την οραματίζεται ο νεοφιλελευθερισμός οι πειθαρχικές πρακτικές και ο λόγος που τις συνέχει απορροφώνται από την κυρίαρχη μορφή της ιδιωτικής επιχείρησης και κυρίως των πολυεθνικών εταιρικών ομίλων που αποτελούν την προμετωπίδα του παγκόσμιου καπιταλισμού

Κεφάλαιο 2: Οι συστατικές μεταβλητές του κράτους ασφαλείας

2.1. Η μετατροπή της πρόνοιας σε ρίσκο

Η ανάδυση του κράτους ασφαλείας προϋποθέτει την πρόσδεση της εθνικής πολιτικής εξουσίας στο διεθνές καπιταλιστικό περιβάλλον. Για να πραγματοποιηθεί αυτή η σύζευξη δεν αρκεί μια απλή αλλαγή οικονομικής πολιτικής με τη στενή έννοια του όρου, αλλά η αναθεώρηση πεποιθήσεων και θεσμών που συγκροτούν αυτό που έχουμε καταλήξει σήμερα να θεωρούμε ως σκελετό του «φιλελεύθερου δημοκρατικού κράτους». Η κλασική τυπολογία περί δικαιωμάτων πρώτης και δεύτερης γενιάς αποτυπώνει την προοδευτική αναβάθμιση του ρόλου του πολίτη, ο οποίος αποκτά ολοένα μεγαλύτερη επιρροή στις διαδικασίες άσκησης της πολιτικής και δημιουργεί δεσμούς αλληλεπίδρασης με το κράτος.

Το κράτος ασφαλείας ως αντιδραστικό πολιτικό πρόγραμμα, επιτέθηκε με σφοδρότητα τόσο κατά των κοινωνικοοικονομικών δικαιωμάτων (όπως ήταν αυτόνομο) όσο και κατά των υποτιθέμενων «φυσικών και αναπαλλοτρίωτων» ατομικών. Αν δούμε την επίθεση αυτή υπό το πρίσμα της ιστορικής εξέλιξης του καπιταλισμού, βλέπουμε ότι ως οικονομικό σύστημα, ο καπιταλισμός όχι μόνο δεν είναι ταυτόσημος με τον εκδημοκρατισμό, αλλά ότι ο τελευταίος ήταν μια σύμβαση που η αστική τάξη υποχρεώθηκε να κάνει προκειμένου να εξασφαλίσει τη μέγιστη δυνατή συσσώρευση χωρίς να διακινδυνεύσει την ανατροπή του ίδιου του συστήματος. Στις συνθήκες του σύγχρονου καπιταλισμού, η ενοποίηση των αγορών και η χρηματοοικονομική κερδοσκοπία έχουν αποσυνδέσει την κερδοφορία από τα «δεσμά» του εθνικού κράτους και, επαγωγικά, από την ανάγκη σεβασμού των ατομικών δικαιωμάτων που κάποτε ήταν απαραίτητα για την ανάπτυξη των παραγωγικών σχέσεων του πρώιμου καπιταλισμού. Το κράτος ασφαλείας, με το να απογυμνώνει τους πολίτες από τις παροχές του προνοιακού κράτους, συρρικνώνει το διεκδικητικό δυναμικό που επέτρεψε τη μερική αποσύνδεσή τους από τον μηχανισμό παραγωγής, οδηγώντας στη ριζοσπαστικοποίηση των τελών του '60 και την αμφισβήτηση του εποικοδομήματος της τότε καπιταλιστικής κοινωνίας.

Η εξασθένιση της κοινωνικού κράτους είναι στενά συνδεδεμένη με την ολοκλήρωση των παγκόσμιων αγορών, την επιταγή τους για απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και τη μεγιστοποίηση της παροχής εργατικού δυναμικού. Αυτή η διαδικασία είναι συνώνυμη με τη μετάβαση από το welfare στο workfare state, όπου η

δημοσιονομική και κοινωνική πολιτική του κράτους επικεντρώνονται στην κεφαλαιακή συσσώρευση, εγκαταλείποντας συνειδητά το στόχο της διατήρησης ενός υψηλού ποσοστού συλλογικής ευημερίας (Taylor-Gooby, Dean, Munro, Parker, 1999:180). Οι πολιτικές αυτές εκφράζονται αφενός με την αναρρύθμιση των εργασιακών σχέσεων προς όφελος του κεφαλαίου, και αφετέρου με την αναδιάρθρωση του προνοιακού κράτους με τέτοιο τρόπο ώστε να συναρτάται με το ποινικό σύστημα, καθρεφτίζοντας την προαναφερθείσα σύζευξη οικονομικού και ποινικού.

Ο σχετικά συμπεριληπτικός χαρακτήρας του μεταπολεμικού βρετανικού κράτους, λ.χ., απεικονίζεται σε μια πολιτική ελέγχου της εγκληματικότητας που στόχευε πρωτίστως στην επανένταξη και την «ποινική πρόνοια». Το έγκλημα ως κοινωνικό πρόβλημα θεωρούνταν ότι μπορούσε να αντιμετωπιστεί με τη μείωση της φτώχειας και της ανισότητας, και με τη συγκρότηση μιας ενσωματωμένης ευημερούσας εργατικής τάξης. Σε αυτό που παρέμενε στον πυρήνα μια πειθαρχική κοινωνία, ο κοινωνικός έλεγχος ασκούταν λιγότερο μέσω του ωμού καταναγκασμού και περισσότερο μέσω συνεκτικών κοινοτήτων συνεπικουρούμενων από το πειθαρχικό εποικοδόμημα του σχολείου, του εργοστασίου, του άσυλου και του αναμορφωτικού συστήματος. Αν η οριακότητα και τα συμπτώματά της χαρακτηρίζονταν από το προνοιακό κράτος ως κοινωνικά ζητήματα που μπορούσαν να λυθούν με την επέκταση των δικαιωμάτων, το δικαίωμα στην πρόνοια και την αυξανόμενη ευημερία, το αναδυόμενο κράτος ασφαλείας ανασυνθέτει την οριακότητα και τα συμπτώματά της ως ρίσκα και απειλές που πρέπει να διευθετηθούν με εξαναγκαστικά μέσα. Αν το προνοιακό κράτος ευελπιστούσε να τερματίσει τη φτώχεια, το κράτος ασφαλείας επιχειρεί να εγκληματοποιήσει τη φτώχεια δια της τιμωρητικής ενσωμάτωσης των φτωχών (Hallsworth&Lea, 2011:144).

Στο επίκεντρο της μετάβασης αυτής είναι η *εγκληματοποίηση της κοινωνικής πολιτικής* που συνίσταται σε δύο επιμέρους μεταβλητές: Πρώτον, η *σύγχυση των ορίων*, όπου συνεργασία μεταξύ υπηρεσιών από διαφορετικά πεδία, όπως η κοινωνική εργασία και η δημόσια τάξη οδήγησαν στην υιοθέτηση αρχών που συσκοτίζουν το σκοπό της παρέμβασης. Δεύτερον, η *αποευθυγράμμιση των στόχων*, καθώς η στοχοθεσία της κοινωνικής πολιτικής υπάγει τα ζητήματα της πρόνοιας σε αυτά της αποτροπής του εγκλήματος. Σε κυβερνητικό επίπεδο, η παρακμή της πολιτικής συναίνεσης σχετικά με το προνοιακό κράτος εξέβαλε στο φαινόμενο της «διακυβέρνησης μέσω του εγκλήματος» (Rodger, 2008).

Η επικράτηση των νεοφιλελεύθερων ιδεών από το '80 και έπειτα διαφαίνεται ήδη στην αμερικανική «Μεταρρύθμιση για την Διανοητική Υγεία» με την οποία προβαλλόταν η *ευθυνοποίηση του ατόμου*, η εξατομίκευση της ευθύνης για ζητήματα αρρώστιας, πολιτικών δικαιωμάτων και οικογενειακής και κοινοτικής μέριμνας. Η κίνηση αυτή ανακατεύθυνε την ευθύνη για το έγκλημα και λοιπά κοινωνικά προβλήματα από τις κρατικές υπηρεσίες στο άτομο. Ο μετασχηματισμός του κοινωνικού κράτους συστηματοποιείται από το '90 και μετά, όταν οι αρχές άρχισαν να επιτίθενται στους αποδέκτες επιδομάτων μέσω ερευνών για απάτες και ποινικών διώξεων. Το 1996, η πράξη «Προσωπικής Ευθύνης και Εργασιακής Ευκαιρίας» αντικατέστησε την υποχρέωση του αμερικανικού κράτους να παρέχει οικονομική μέριμνα σε όσους τη δικαιούταν βάσει εισοδήματος, και εισήγαγε ένα πλέγμα υποχρεώσεων ανεξαρτήτως της υλικής κατάστασης των απολαβόντων. Σύμφωνα με τους νέους κανονισμούς, όσοι δεν συμμορφώνονταν με τις αποδεκτές νόρμες συμπεριφοράς και δεν ανταπεξέρχονταν σε υποχρεωτικές εργασιακές προϋποθέσεις θα αντιμετώπιζαν κυρώσεις, υιοθετώντας μια πολιτική μαστίγιου και καρότου» στην κοινωνική πολιτική (Gustafson, 2009: 659-662).

Την ίδια εποχή, η εγκατάλειψη του ατόμου από το κράτος πλαισιώθηκε από θεωρίες κανονικοποίησης της φτώχειας, της εργασιακής ανασφάλειας και του εγκλήματος. Πρόκειται για την ανάδυση της κοινωνίας του «40- 30- 30», όπου το 40% του πληθυσμού διαθέτει εξασφαλισμένη απασχόληση, ένα 30% που βρίσκεται σε εργασιακή αβεβαιότητα, και ένα ακόμη 30% που διαβιεί σε οριακές συνθήκες, με μισθούς φτώχειας (Fitzgibbon, 2004). Όπως επισημαίνει ο Wacquant, τα παραπάνω αποτελούν μέρος ενός συνεκτικού προγράμματος κοινωνικής αναμόρφωσης που ο Wacquant ονομάζει *προοδευμένη οριακότητα* (όπως αναφέρεται στο Hancock, Mooney:108-09). Τα στοιχεία που το χαρακτηρίζουν είναι: (α) η ρευστότητα των εργασιακών συνθηκών, η παραγωγή ανασφάλειας και κοινωνικής αποξένωσης· (β) η «λειτουργική αποσύνδεση από τις μακροοικονομικές τάσεις» (εννοώντας τον αποκλεισμό των πιο επισφαλών ομάδων από την οικονομική ανάπτυξη ώστε να παραμένουν διαρκώς καταπιεζόμενες)· (γ) η εδαφική ταυτοποίηση και ο στιγματισμός, καθώς η προοδευμένη οριακότητα συγκεντρώνεται σε συγκεκριμένα σημεία των αστικών κέντρων· (δ) η εδαφική και χωρική αλλοτρίωση ή, όπως το θέτει ο Wacquant, η «αποσύνθεση του χώρου» (καθώς οι πραγματικοί δεσμοί καταρρέουν τα άτομα συναλλάσσονται σε έναν δημόσιο χώρο με εντεινόμενες συγκρούσεις)· κατά συνέπεια,

(ε) η «αποστέρηση της ενδοχώρας», δηλαδή της στήριξης των εργαζόμενων από θεσμούς και πρόσωπα που παλιότερα μπορούσαν να τους συνδράμουν σε περιπτώσεις ανάγκης· και (στ') κοινωνικός κατακερματισμός και συμβολική πολυδιάσπαση, αφού τα εργατικά συνδικάτα αντιμετωπίζουν οργανωτική δυσμένεια εξαιτίας της υπερπληροφόρησης που γεννά η ύπαρξη πολλαπλών ομάδων πίεσης.

Η αποδοχή της εγκληματικότητας, αν και παρουσιάζεται ως ζήτημα δημόσιας τάξης, είναι επί της ουσίας ένα δημοσιονομικό εργαλείο. Για το κράτος ασφαλείας η εγκληματοποίηση της φτώχειας και της κοινωνικής πολιτικής είναι απλώς μια αλλαγή στον τρόπο διαχείρισης του μειονεκτικού πληθυσμού. Επειδή τα σύγχρονα καπιταλιστικά κράτη εξαρτώνται ολοένα και λιγότερο από την οικονομική στήριξη των εθνικών τους πληθυσμών και ολοένα και περισσότερο από τη συνδρομή των κυκλωμάτων της διεθνούς κερδοφορίας, δύνανται να περιθωριοποιήσουν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού που είναι περιττά για τον παραγωγικό μηχανισμό, και τα οποία στη συνέχεια κανονικοποιούνται μέσα από ένα φουκωικό πειθαρχικό πλέγμα που σύγχρονοι θεωρητικοί αποκαλούν *τιμωρητική αντι-πρόνοια*. Στη μακρά διάρκεια (Wallerstein, 2011), η κλιμακούμενη σκλήρυνση του κρατικού μηχανισμού είναι η απέλπιδα προσπάθεια του νεοφιλελευθερισμού να διατηρήσει τη λογική του αποκλεισμού δια της ενσωμάτωσης η οποία είναι συνυφασμένη με την καπιταλιστική παραγωγή, και να διασφαλίσει με κάθε μέσο τη διατήρηση του συστήματος.

Η νεοφιλελεύθερη ατζέντα δεν απονομιμοποίησε τις δημόσιες υπηρεσίες με αυστηρά οικονομικά κριτήρια (που θα γινόντουσαν εύκολα αντικείμενο εμπειρικής διαμάχης), αλλά με την επίκληση σε μια αρνητική οντολογία που προλειαίνει το έδαφος για το στήσιμο των μηχανισμών κατακράτησης. Το πόσο αφηρημένη είναι η «ατομική ευθύνη» φαίνεται από το πώς χρησιμοποιείται για να συμπεριλάβει μια σειρά ετερογενών ζητημάτων, τα οποία όμως έχουν ένα κοινό: την απόσπαση πόρων από το κράτος. Η εξατομίκευση της ευθύνης συνεπάγεται την αποπολιτικοποίηση του εκάστοτε ζητήματος και επιτρέπει στο κράτος να απαλλαγεί από τα «βαρίδια» του προνοιακού κράτους. Η μεταλλαγή της κοινωνικής ευθύνης σε ατομική επιτρέπει τη διάχυση των πειθαρχικών θεσμών στον κοινωνικό ιστό και την αντικατάσταση της πρόνοιας από το ζεύγος «επιτήρηση και τιμωρία».

2.2 Προληπτική εγκληματοποίηση

Το καθοριστικό γνώρισμα του νεοφιλελεύθερου κράτους ασφαλείας και η προφανής καινοτομία στην άσκηση δημόσιας πολιτικής είναι όπως προαναφέρθηκε η σύζευξη ποινικού και οικονομικού. Λόγω της ευθείας πρόσδεσης του κράτους στις αγορές, το πρώτο οφείλει να δρα με πρωτοφανή ταχύτητα που οδηγεί σε κατάρριψη των καθιερωμένων διακρίσεων του νεωτερικού κράτους και του εξαιρετικού χαρακτήρα που απέδιδαν αυτές σε άτομα και ομάδες στη βάση εννοιών όπως η ισότητα, η ισονομία και η ατομική ελευθερία. Η επιτακτικότητα της λήψης αποφάσεων συνεπάγεται ότι το σύγχρονο κράτος οφείλει να λειτουργεί αυτόχρημα ως εκτελεστική εξουσία, που σημαίνει ότι όλα τα υποκείμενα σε αυτό στοιχεία πρέπει να είναι εξίσου προσβάσιμα και διαχειρίσιμα. Αυτή η ισότητα δεν έχει καμία σχέση με την νομική ισότητα του κλασικού φιλελεύθερου κράτους καθότι τα άτομα δεν βρίσκονται πλέον σε μια εξωτερική, αδιαπέραστη από το κράτος σφαίρα, όντας οι ίδιοι φορείς ρητών δικαιωμάτων. Τα άτομα καθίστανται συνεπώς ίσα προς τον παρεμβατισμό του κράτους και ταυτόχρονα άνισα μεταξύ τους, καθώς η συμπεριφορά της εξουσίας απέναντί τους καθορίζεται μονοσήμαντα από το βαθμό υπακοής των ίδιων απέναντι σε κελεύσματα και όχι από κάποια κανονιστική δέσμευση της εξουσίας απέναντί τους. Ενώ το κράτος ασφαλείας οικοδομείται πάνω στον φονταμενταλισμό της αγοράς, ο παρεμβατισμός του είναι συγχρόνως οικονομικός και νομικός προκειμένου να υφάνει το κανονιστικό πλαίσιο δράσης των επιχειρήσεων. Αυτό συμβαίνει γιατί το κράτος ασφαλείας είναι θεμελιωδώς ένας αντιμεταρρυθμιστικός μηχανισμός. Επομένως, η εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων αρχών προσκρούει αναγκαστικά πάνω σε ήδη κατοχυρωμένα δικαιώματα τα οποία εκλαμβάνονται ως εμπόδιο για τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων και άρα πρέπει να εξαλειφθούν.

Η μεταφιλελεύθερη αναδόμηση του σύγχρονου κράτους καθρεφτίζεται στην λεγόμενη *ποινική στροφή* των τελευταίων δεκαετιών (Hallsworth, Lea, 2011: 146). Ο έλεγχος της εγκληματικότητας μεταβλήθηκε από ένα σύστημα που αντιδρούσε σε εγκληματικά γεγονότα, σε ένα σύμφυρμα αποτρεπτικών και προληπτικών δομών που συγχέουν την κοινωνική και την αστική πολιτική. Η επέκταση του φάσματος και της χρήσης ποινών φυλάκισης και ο συνακόλουθος πολλαπλασιασμός των κατηγοριών παραβατικότητας διέυρνε φυσικά τη δυνατότητα προληπτικής εγκληματοποίησης του κράτους, συμπεριλαμβάνοντας ένα ολοένα μεγαλύτερο ποσοστό πληθυσμού ως πιθανούς παραβάτες.

Χαρακτηριστικό των συγκεκριμένων ποινών είναι η ταλάντευση μεταξύ της επίσημης παραβατικότητας και της παραποινικότητας. Αποτελούν περισσότερο μια αφορμή για την ταυτοποίηση και την αξιολόγηση του ατόμου παρά ένα μέσο σωφρονισμού. Πρόκειται για «ευέλκτους» τρόπους παρέμβασης με τους οποίους οι αρχές επιδιώκουν να ελέγχουν το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό προσώπων στο σύνολο της επικράτειάς τους. Το εγχείρημα της εξουσίας για ολοκληρωτικό έλεγχο πάνω στα άτομα αποτυπώνεται κυρίως στην ανάπτυξη θεσμών που καλύπτουν τόσο την προ-εγκληματική, όσο και την μετά-τιμωρητική φάση του εγκλήματος. Ο έλεγχος λοιπόν πρέπει να είναι απεριόριστος όχι μόνο στις ποσοτικές του μεταβλητές αλλά και να εκτείνεται σε έναν δυνητικά άπειρο χρονικό ορίζοντα. Αυτό καθιστά τις παντός είδους έκτακτες περιστάσεις (οικονομικές κρίσεις, πανδημίες, τρομοκρατικές ενέργειες κ.α.) ιδανικές ευκαιρίες για την επίταση του κοινωνικού ελέγχου, ελαχιστοποιώντας παράλληλα τις κοινωνικές αντιδράσεις, χάρη στην επιτακτικότητα για ανάληψη δράσης που ενέχουν. Οι διαδικασίες της προληπτικής εγκληματοποίησης είναι παραπλήσιες με εκείνες που χρησιμοποιούνται για την αντικατάσταση της κοινωνικής πολιτικής από τη διαχείριση «επικίνδυνων» πληθυσμών. Πρώτον, η *αμοιβαία ενίσχυση* (mutual reinforcement) κατά την οποία οι καινοτομίες σε έναν τομέα παρουσιάζονται ως «κοινή λογική» έναντι του υπόβαθρου των άλλων. Δεύτερον, η *διάχυση* (diffusion), όπου νομοθεσία η οποία φαινομενικά εστιάζει σε συγκεκριμένες δραστηριότητες, σχηματοποιείται σε ασαφείς μορφές που είναι κατάλληλες για ευρύτερη χρήση. (Hallsworth & Lea: 151-52).

Η έμφαση στον μαζικό και απρόσωπο έλεγχο δεν είναι συμπτωματική, αφού προκύπτει από την εξάπλωση αυτού που αναφέραμε προηγουμένως ως σταδιακή πειθαρχικοποίηση των κοινωνιών, η οποία απέκτησε νέα δυναμική χάρη στη βελτίωση των τεχνολογιών παρακολούθησης και διακίνησης της πληροφορίας. Αυτή η τεχνική πρόοδος δεν αρκεί απλά να υφίσταται, πρέπει και να εγγραφεί σε μια ανώτατη αρχή (ανεξάρτητα από το αν στην πράξη ασκείται από κρατικούς ή μη φορείς), ούτως ώστε να συγκροτηθούν «πειθαρχίες» (Φουκώ, 1991): δομές εξουσίας εντός των οποίων συζευγνύονται οι αντικειμενικές ικανότητες, οι σχέσεις επικοινωνίας και οι σχέσεις εξουσίας μεταξύ κράτους και κοινωνικών ομάδων.

Η καινοτομία του κράτους ασφαλείας είναι ωστόσο η κεντρικότητα της πρόληψης αντι της *a posteriori* παρέμβασης. Ως κράτος-επιχείρηση, το αστυνομικό

κράτος του ολοκληρωτικού καπιταλισμού δεν επιδιώκει την εξάλειψη των αιτιών της εγκληματικότητας, αλλά τη διαχείρισή της σαν να είναι ένα ακόμα προϊόν. Το έγκλημα γίνεται αποδεκτό και κανονικοποιείται ως μια πανταχού παρούσα απειλή. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την ανάδυση μιας *Νέας Ποινολογίας*, η οποία προτείνει ότι η κοινωνία πρέπει να αποβάλλει τους μη συμμορφούμενους προκειμένου να αυξήσει την ασφάλειά της και να διασφαλίσει ατομικές ελευθερίες και δικαιώματα για εκείνους που θεωρούνται άξιοι για να κατέχουν την υπηκοότητα. Η αντίληψη αυτή συνδέεται λογικά με την έννοια της «*ενεργού υπηκοότητας*» (Fitzgibbon, 2004:18), την εγκατάλειψη δηλαδή του οικουμενισμού που χαρακτήριζε το προνοιακό κράτος μέχρι το '70 και την αντικατάστασή του από μια στήριξη υπό προϋποθέσεις ως μέρος ενός ευρύτερου οικονομικού προγράμματος που στοχεύει στην δημιουργία πιο «ενεργών» πολιτών στην αγορά εργασίας. Στο *workfare state*, η συνδρομή του κράτους ακολουθεί την *αρχή της ανταπόδοσης* με ατομιστικούς όρους, αντικαθιστώντας την κεϋνσιανή αρχή του “something for nothing”. Τα προνόμια πρέπει να δίνονται με αντάλλαγμα πειθαρχημένες ζωές και μπορούν να αναστέλλονται για να εκμαιεύσουν αλλαγές στη συμπεριφορά. Όπως είδαμε στο 2.1, η εν λόγω «ενεργητικότητα» συνίστατο στην απογύμνωση του πολίτη από οικονομικά δικαιώματα και περιορισμούς της εργοδοτικής αυθαιρεσίας που έβαζαν φρένο στην υπερεκμετάλλευση. Η εξειδίκευση της παραβατικότητας σε ένα σωρό αδικημάτων φαινομενικά άσχετων με τον χώρο εργασίας επέκτεινε τον εργοδοτικό έλεγχο οδηγώντας ένα βήμα πιο κοντά στην «ικαρική» ουτοπία του εργοδότη για την οποία έκανε λόγο ο Φουκώ.

Από τα παραπάνω καταλαβαίνουμε ότι η καθολίκευση της κατηγορίας του «εγκληματία» και η αποδοχή της εγκληματικότητας *per se* αποσκοπεί στον εξορθολογισμό του παραβατικού υποκειμένου αντί για τον παραδοσιακό σωφρονισμό –έστω και αν αυτόν επικαλούνται οι κυβερνήσεις για μικροπολιτικούς σκοπούς. Ο εγκληματίας δεν είναι απόβλητος, είναι το αντικείμενο της διακυβέρνησης του κράτους ασφαλείας, ένα είδος *πολίτη σε ρίσκο* του οποίου η ιδιότητα μπορεί να μεταβληθεί ανά πάσα στιγμή. Το πιο αξιοσημείωτο είναι ότι οι οριακοί (marginal) πληθυσμοί, η πρώτη ύλη του κράτους ασφαλείας, κατασκευάζονται από τους ίδιους μηχανισμούς που υποτίθεται ότι συγκροτούνται για την διαχείρισή τους. Η φυσικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων εκφεύγει από το επίπεδο της «υψηλής» πολιτικής θεωρίας και εσωτερικεύεται ως κρατική πολιτική. Η ίδια η πολιτειότητα γίνεται εργαλείο πολιτικής. Η καθολικότητα αυτή είναι που επιτρέπει στην εξουσία να υπερβεί τους χωρικούς

περιορισμούς του κλασικού αστικού κράτους (όπως, π.χ., το άσυλο), προσεγγίζοντας τον πρωταρχικό σκοπό του καπιταλισμού, τον απόλυτο έλεγχο του χρόνου ζωής των ατόμων.

2.3. Υποχώρηση των δεουσών διαδικασιών

Η καθιέρωση της διακυβέρνησης δια του εγκλήματος και η εγκληματοποίηση της κοινωνικής πολιτικής δεν αποτελούν απλώς μια αλλαγή πολιτικού πλάνου καθώς επιφέρουν αλλοιώσεις στο νομικό και πολιτειακό εποικοδόμημα ενός δημοκρατικού καθεστώτος. Η βαθύτερη συνέπεια είναι η επικράτηση του μοντέλου του *ελέγχου της εγκληματικότητας* (crime control) έναντι εκείνου της *διαδικαστικότητας* (due process). Το πρώτο παρατηρείται σε ρητώς αυταρχικά καθεστώτα ενώ το δεύτερο αποτελεί κεκτημένο της δημοκρατικής διεύρυνσης, η αναδίπλωση της οποίας είναι άμεση συνέπεια της αυξημένης κρατικής αυθαιρεσίας. Το φαινόμενο αυτό δημιουργεί τον κίνδυνο της *υπερεγκληματοποίησης* (Reynolds, 2013: 104) που συνίσταται στο ότι οι αρχές δεν χρειάζεται πλέον να περιμένουν για προφανείς ενδείξεις παραβατικότητας· η δράση τους καθοδηγείται από αφηρημένες εγκληματολογικές κατηγορίες αντί απτών στοιχείων. Στον αγγλοσαξονικό κόσμο κυρίως, έχει υπάρξει τις τελευταίες δεκαετίες ένα κύμα νομοθετικών πράξεων που υποσκάπτουν τα δικαιώματα του κατηγορούμενου (Hallsworth & Lea, 2011: 147) οι οποίες ενώ αρχικά είχαν αιτιολογηθεί ως απάντηση σε ακραία αδικήματα, στη συνέχεια η χρήση τους εξαπλώθηκε κατά το πρότυπο της *διάχυσης* και της *αμοιβαίας ενίσχυσης*.

Ο έλεγχος της εγκληματικότητας βρίσκεται πια στο επίκεντρο της πολιτικής αποτελώντας συστατικό στοιχείο του κρατικού σχεδιασμού και δείγμα της πρακτικής ικανότητας μιας κυβέρνησης, ανεξαρτήτως ιδεολογικοπολιτικών καταβολών. Συνεπώς η αυταρχικοποίηση των δυτικών καθεστώτων και η εφαρμογή ολοένα πιο κατασταλτικών μεθόδων άσκησης της εξουσίας μετατρέπονται από κυρίαρχο δόγμα σε κοινή πρακτική ωθώντας σε αδιέξοδο όσους αποφασίζουν να αντισταθούν στον πολιτικό διαχωρισμό και την εξαπλωνόμενη ποινικοποίηση της κοινωνικής ζωής.

2.4. Στρατιωτικοποίηση της ασφάλειας

Η τελευταία συνισταμένη, ενώ δεν σχετίζεται άμεσα με τις παραπάνω, εντούτοις είναι ο παράγοντας που τονίζει τον αυταρχικό χαρακτήρα του κράτους ασφαλείας και μαρτυρά την ιμπεριαλιστική φύση του κράτους της νεοφιλελεύθερης εποχής. Η μεταβολή από το προνοιακό σε ένα κατά κύριο λόγο «ποινικό» κράτος δεν εντοπίζεται μόνο στο θεωρητικό ή το νομικό επίπεδο, καθώς συνοδεύεται από τον πολλαπλασιασμό των «ειδικών» μονάδων κρούσης, η δράση των οποίων ταλαντεύεται μεταξύ παρανομίας και νομιμότητας.

Ιδίως μετά τα γεγονότα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, ο ρόλος της αστυνομίας συμφύρεται με αυτόν του στρατού την αρχή της αμοιβαίας ενίσχυσης, σε ένα πλαίσιο όπου οι πρωτοβουλίες των κρατών θολώνουν τη διάκριση μεταξύ του *ελέγχου της εγκληματικότητας*, πεδίου δράσης της αστυνομίας και της *εμπόλεμης κατάστασης*, που αποτελεί αντικείμενο του στρατού. Η στρατιωτικοποίηση της ποινικής δικαιοσύνης κινείται γύρω από δύο άξονες: Πρώτον, τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τη συλλογή στοιχείων επαρκών για την ταυτοποίηση των δραστών στον υπολογισμό του πιθανού ρίσκου με τη χρήση τεχνικών όπως η δημιουργία ατομικών προφίλ, επιτήρησης ολόκληρων κοινοτήτων κ.α. Ο στόχος είναι η *προληπτική εξουδετέρωση* των επικίνδυνων ατόμων πριν αυτοί κάνουν κάτι, παρά την έλλειψη αδιάσειστων στοιχείων. Δεύτερον, η ίδια η αστυνομία στρατιωτικοποιείται οικειοποιούμενη στρατιωτικές μεθόδους για την εξουδετέρωση στόχων αντί για συλλήψεις (Lea, 2015: 5). Βλέπουμε ότι η δικαιική χαλάρωση του περιορισμού της εξουσίας σχετικά με τη μεταχείριση των πολιτών συνοδεύεται από την παράλληλη σύσταση ενός (παρα-)κρατικού μηχανισμού βίαιης επιβολής, αποτυπώνοντας τον συστηματικό και επ' ουδενί συμπτωματικό χαρακτήρα των αποφάσεων πάντοτε κατά τα πρότυπα της .

Στο νεοφιλελευθερισμό, η ρητορική περί εμπόλεμης κατάστασης που απαιτεί επιτακτικές αποφάσεις αποτελεί τον αρμό του καθεστώτος *μόνιμης εξαίρεσης*, όπου όλοι οι πολίτες είναι ο καθένας για τον εαυτό του μέσα σε μια κατάσταση εσαεί αβεβαιότητας, ενώ το κράτος που παίζει τον ρόλο του πανταχού επιτηρητή φροντίζει να παραμένουν ως τέτοιοι. Εντός αυτού του πλαισίου οι «κρίσεις» δεν αντιμετωπίζονται σαν ένα μοναδικό συμβάν που απαιτεί έκτακτα –άρα προσωρινά– μέτρα. Η κρίση είναι το γεγονός που νομιμοποιεί την έναρξη μιας διαδικασίας μεταβολής του status quo από τα πάνω, την δομική αναπροσαρμογή της κοινωνίας

σύμφωνα με το νεοφιλελεύθερο μοντέλο της Gesellschaftspolitik: την απρόσκοπτη παρέμβαση των δυνάμεων της αγοράς στο σύνολο του κοινωνικού ιστού. Τα μέτρα είναι στην ουσία οι ρυθμίσεις που εγκαθιδρύουν τους μηχανισμούς του κράτους ασφαλείας και η απονομή ευθυνών το κύριο μέσο για την εκλογίκευση των δραστικών αλλαγών στα μάτια της πλειοψηφίας.

Κεφάλαιο 3: Το μνημόνιο ως άλλοθι για την αποσύνθεση του κοινωνικού κράτους

Η παγκόσμια οικονομική κρίση που ξέσπασε στα μέσα του '00 ήταν ενδεικτική των παθογενειών του χρηματιστικού, ολιγοπωλιακού καπιταλισμού: επρόκειτο για μια κρίση υπερπροσφοράς η οποία ενθαρρύνθηκε από την εφορία που κυριαρχούσε στον δυτικό κόσμο μέχρι και το 2007-08. Διόλου τυχαία, επίκεντρο της κατάστασης αυτής αποτελούσε η ηγεμονική δύναμη των ΗΠΑ. Καθώς από το '80 και έπειτα η αμερικανική οικονομία ξεκινά να μετασχηματίζεται από μια βιομηχανική οικονομία σε παγκόσμιο κέντρο της χρηματοοικονομικής δραστηριότητας, υιοθετεί μια πολιτική διαρκούς ανατίμησης του δολαρίου η οποία σταδιακά καθιστά τις ΗΠΑ μια τεράστια αποθήκη κεφαλαίων δίχως επενδυτική προοπτική. Η πλήρης απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα και η αποσύνδεσή του από την πραγματική οικονομία επέτρεψε στις τράπεζες να τιτλοποιούν κάθε λογής περιουσιακά στοιχεία συμπεριλαμβανομένων και των δανείων, μετατρέποντας έτσι το εξωτερικό χρέος μιας χώρας σε πηγή εύκολου κέρδους για όσους κατείχαν αυτούς τους τίτλους. Η κατάσταση αυτή, είχε ως αποτέλεσμα την γιγάντωση του πλασματικού κεφαλαίου το οποίο προκαλούσε τεχνητά την άνοδο των αγαθών στα οποία επενδύονταν, όπως στην αμερικανική περίπτωση των ακινήτων. Τελική συνέπεια ήταν η καθιέρωση ενός φαύλου κύκλου υπερχρέωσης των νοικοκυριών-αύξησης των τιμών των ακινήτων, μιας δυνάμει κερδοσκοπικής φούσκας που περίμενε να εκραγεί, όπως και έγινε. Ενώ οι καπιταλιστικές μητροπόλεις κατόρθωσαν να ανακάμψουν γρήγορα ή τουλάχιστον να διασώσουν μέρος των εθνικών τους οικονομιών εκμεταλλευόμενες τα θεσμικά τους πλεονεκτήματα, οι χώρες της (ημι-)περιφέρειας δεν είχαν την ίδια τύχη. Η απάντηση των κυρίαρχων θεσμών ήταν η εσωτερίκευση του διεθνούς τραπεζικού χρέους από τις κεντρικές κυβερνήσεις, η ανάληψη της διάσωσης των τραπεζών από τα κράτη (Βαρουφάκης, Πατώκος, Τσερκέζης, Κουτσοπέτρος, 2011).

Στην Ελλάδα, η κρίση εκδηλώθηκε μόνο όταν η αδυναμία πληρωμής των χρεών μετατοπίστηκε από το ιδιωτικό στο δημόσιο χρέος. Παρότι στο εσωτερικό της χώρας το πολιτικό-μιντιακό κατεστημένο επέμενε στο εθνοκεντρικό αφήγημα που επέρριπτε τις ευθύνες της κρίσης στο υπερβολικό δημόσιο χρέος ως προς το ΑΕΠ, η πραγματικότητα τις διαψεύδει: αν και δυσανάλογα μεγάλο συγκριτικά με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, το δημόσιο χρέος ήταν σταθεροποιημένο για σχεδόν μια

δεκαετία, πράγμα που αποκλείει την εκδοχή της κρίσης ως ενδημικού φαινομένου. Επιπλέον ακόμη και για τις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες, ο λόγος δημόσιο χρέους προς ΑΕΠ είχε υπερβεί τα δημοσιονομικά standards του 60% που είχε θέσει η ΕΚΤ. Αυτό που πραγματικά είχε εκτιναχθεί ήταν το ιδιωτικό χρέος της χώρας, που από τα τέλη της δεκαετίας του '90 μέχρι το 2012 (δηλαδή ακόμη και μετά τα πρώτα μέτρα λιτότητας) είχε φθάσει από 60% στο 150% του ΑΕΠ (Merling, n.d). Η διαρκής μεγέθυνση του ιδιωτικού χρέους αποτελεί το καθοριστικό γνώρισμα όλων των οικονομιών του δυτικού κόσμου αλλά στην περίπτωση της Ελλάδας ίσχυε η ιδιομορφία ότι αντί να δανείζονται οι ιδιωτικές τράπεζες από το εξωτερικό, δανειζόταν για αυτές το δημόσιο που εν συνεχεία τροφοδοτούσε τον ιδιωτικό τομέα. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για τη δομική σχέση ανάμεσα στον άμετρο δανεισμό-υπερχρέωση και τη φύση του σύγχρονου καπιταλισμού: την μεταφορά της υπεραξίας από το κέντρο στην περιφέρεια όπου εκεί, με τη μορφή του χρέους, επιστρέφει πίσω είτε με τη μορφή τόκου είτε μέσω της κατανάλωσης εισαγόμενων προϊόντων από τις χώρες-πιστωτές. Αυτή ήταν η σχέση της Ελλάδας και των ισχυρών βιομηχανιών του Βορρά για χρόνια πριν το ξέσπασμα της κρίσης. Το γεγονός ότι μια οικονομία που παρήγαγε λιγότερο από 2% του ΑΕΠ της ευρωζώνης δανειζόταν μετά την ένταξή της στην Ευρωζώνη από τις διεθνείς αγορές με όρους ίδιους με αυτούς της Γερμανίας του 20-25% ("Greece finally does a deal", n.d), αποδεικνύει ότι οι ευθύνες δεν ήταν σε καμία περίπτωση μονομερείς. Με δεδομένη την πάγια νεοφιλελεύθερη πολιτική της συγκράτησης του μισθού προς όφελος της υπεραξίας, ο δανεισμός των χωρών της περιφέρειας αποτελεί στρατηγική επιλογή των ισχυρών εξαγωγικών οικονομιών οι οποίες διεθνοποιούν τις αγορές τους διαμορφώνοντας μια πλασματική ζήτηση στο εξωτερικό. Όσο τα δάνεια εξυπηρετούνται η παραπάνω κατάσταση αναπαράγεται καθώς τα άμεσα οφέλη της καπιταλιστικής υπερπροσφοράς επισκιάζουν τις μακροοικονομικές αδυναμίες που αναπόφευκτα ανακύπτουν. Παρόλα αυτά, η ελληνική κυβέρνηση δέχθηκε την εθνικοποίηση της κρίσης κατά μίμηση των υπόλοιπων προβληματικών χωρών της Ευρώπης, οι οποίες ευθυγραμμίστηκαν με τον κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο λόγο που εκμεταλλεύτηκε την κρίση για να αναθεματίσει το «κακό» δημόσιο έναντι των ενάρετων αγορών, προωθώντας μέσω των μνημονικών προγραμμάτων ένα κύμα αντιμεταρρυθμίσεων που εκτείνονταν από μαζικές απολύσεις στο δημόσιο μέχρι περικοπές μισθών και ιδιωτικοποιήσεις δημόσιων υπηρεσιών.

Ενδεικτική της εργαλειακής αντιμετώπισης της κρίσης είναι η δήλωση από τη Βουλή του τότε αντιπρόεδρου της κυβέρνησης Θ. Πάγκαλου ότι «όλοι μαζί τα φάγαμε», επιχειρώντας να δικαιολογήσει την εθνικοποίηση των τραπεζικών χρεών και αποσιωπώντας τις ευθύνες του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και των κεντρικών κυβερνήσεων. Δεν είναι σύμπτωση ότι η ίδια φράση(“we all partied”) είχε ειπωθεί την ίδια περίοδο από τον ιρλανδό υπουργό οικονομικών Brian Lenihan για την επίσης μνημονιακή Ιρλανδία (“Brian Lenihan claim”, 2018) η οποία αν και είχε θεόρατο ιδιωτικό χρέος, το δημόσιο χρέος της ήταν αμελητέο ώσπου να αποφασιστεί η κρατικοποίησή του μέσω των προγραμμάτων «στήριξης». Επιπλέον, το ότι το χρέος των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων ήταν συγκριτικά χαμηλότερο ακόμη και από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (61,8% του ΑΕΠ) αποδεικνύει πόσο αβάσιμη είναι η συλλογικοποίηση των ευθυνών της κρίσης και η ηθική καταδίκη του σπάταλου και αντιπαραγωγικού Νότου.

Το μνημόνια, καρπός της συμφωνίας τρόικας και ελληνικής κυβέρνησης προέβλεπαν:

- Μείωση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα με τη σταδιακή καθιέρωση της σχέσης 1:5 και 1:10 μεταξύ προσλήψεων και αποχωρήσεων, με την κατάργηση θέσεων εργασίας, την εισαγωγή των μέτρων της διαθεσιμότητας, της προσυνταξιοδοτικής διαθεσιμότητας, της εργασιακής εφεδρείας που συνίσταται σε έμμεσες απολύσεις, και τη συρρίκνωση των θέσεων προσωρινής απασχόλησης. Επιπλέον, «την αυστηροποίηση του πειθαρχικού ελέγχου και την επέκταση του θεσμού της αυτόματης αργίας και την εισαγωγή του συστήματος αξιολόγησης με προσδιορισμένο εκ των προτέρων του ποσοστού των παραγωγικών και αντιπαραγωγικών υπαλλήλων».
- Τη διευκόλυνση των απολύσεων με τη χαλάρωση της προστασίας των εργαζομένων τόσο στο πεδίο των ατομικών όσο και στο πεδίο των ομαδικών απολύσεων.
- Την ενίσχυση των ευέλικτων και επισφαλών μορφών απασχόλησης με μια ποικιλία ρυθμίσεων, όπως η επέκταση από τους 18 στους 36 μήνες του ανώτατου χρόνου δανεισμού των εργαζομένων καθώς και την επέκταση του θεσμού στον δημόσιο τομέα, την επέκταση από τα 2 στα 4 χρόνια των συμβάσεων προσωρινής απασχόλησης, την κατάργηση των προσανξήσεων στην αμοιβή της μερικής

απασχόλησης στις περιπτώσεις των υπερωριών και της εργασίας μικρότερης των 20 ωρών εβδομαδιαίως.

- Την αποδιάρθρωση του συστήματος των συλλογικών διαπραγματεύσεων και των συλλογικών συμβάσεων εργασίας που αποτελεί το ενδιάμεσο στάδιο στην εξατομίκευση των εργασιακών σχέσεων και του τρόπου διαμόρφωσης των μισθών. Απόρροια αυτού είναι άρση μιας θεμελιώδους αρχής του εργατικού δικαίου, εκείνη της ευνοϊκότερης ρύθμισης υπέρ του εργαζομένου, καθώς θεσπίζεται η δυνατότητα υπογραφής επιχειρησιακών συλλογικών συμβάσεων υπέρτερων των κλαδικών.
- Τέλος, την ενίσχυση των όρων ευελιξίας και ελαστικοποίησης του εργάσιμου χρόνου με τη μείωση του κόστους της υπέρβασης του ωραρίου της ημερήσιας και εβδομαδιαίας απασχόλησης κατά 20% αναφορικά με την υπερεργασία, τη κατάργηση της πενθήμερης εβδομαδιαίας εργασίας στα καταστήματα, την επέκταση της δυνατότητας εφαρμογής της κυριακάτικης εργασίας στο σύνολο της χώρας, κλπ.

Τα παραπάνω καταδεικνύουν την υποβάθμιση της εργασίας στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σχεδιασμού μείωσης του εργασιακού κόστους μέσα από μια γενικευμένη απορρύθμιση με θεσμικούς όρους της αγοράς εργασίας και σε συνδυασμό με την απορρύθμιση του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας υπό την επέλαση του νεοφιλελευθερισμού που συνιστά την πλέον ακραία έκφραση της επιθετικότητας του κεφαλαίου (Κουζής, 2016).

Εύλογες συνέπειες των μέτρων ήταν η έκρηξη των κοινωνικών ανισοτήτων, η γιγάντωση της ανεργίας και η πόλωση των μισθολογικών απολαβών. Πιο συγκεκριμένα, η εκτόξευση της ανεργίας από το 9% του 2009 στο 28% το 2014. Βεβαίως αν προστεθεί σε αυτό το ποσοστό ο βαθμός εξωτερικής μετανάστευσης προς αναζήτηση εργασίας τότε η ανεργία είναι ακόμη εντονότερη. Επιπλέον εκτιμάται ότι η πραγματική, εν αντιθέσει με τη στατιστική ανεργία ανήλθε τουλάχιστον 3% παραπάνω. Η συρρίκνωση των μισθών αποτελεί το βασικό απότοκο των πολιτικών λιτότητας που κυμαίνεται από 1% μέχρι 60%. Η υπεροχή της εργασιακής ευελιξίας σε βάρος της πλήρους απασχόλησης που αντιστοιχεί στο 52% των νέων συμβάσεων πλαισιωμένης από τις πρακτικές μετατροπής των συμβάσεων πλήρους σε μερικής απασχόλησης κατά 350% και σε εκ περιτροπής εργασία, ενώ όταν το μέτρο επιβάλλεται μονομερώς από την εργοδοσία το ποσοστό τείνει να τετραπλασιάζεται.

Αυτές οι αλλαγές οδήγησαν στο ψαλίδισμα των μισθών ως και 60% και τη μείωση των ωραρίων απασχόλησης. Επιπροσθέτως, το ποσοστό της ανασφάλιστης εργασίας γιγαντώθηκε από το 22% στο 40%.

Ο συστημικός χαρακτήρας των διατάξεων του μνημονίου κάνει αισθητή την εγγενή τάση του καπιταλισμού να παντρεύει την απελευθέρωση των αγορών με την ολοένα ισχυρότερη καθυπόταξη και αγκίστρωση των εργαζόμενων στο μηχανισμό παραγωγής. Παρότι η οικονομική απορρύθμιση παρουσιάζεται ως μια διαδικασία ουδετεροποίησης της αγοράς από κατεστημένα, γραφειοκρατικά συμφέροντα, στην πραγματικότητα είναι πάντοτε μέρος ενός δίπολου στον αντίποδα του οποίου βρίσκεται η αποπολιτικοποίηση των εργατικών στρωμάτων. Παρατηρώντας αυτό το κύμα θεσμικών αλλαγών από τη σκοπιά της ανάλυσης του πειθαρχικού συστήματος, και λαμβάνοντας υπόψη ότι τα μέτρα αυτά δεν είναι πρωτοφανή αλλά επιβάλλονται σταδιακά σε ολόκληρη την Ευρώπη την τελευταία 30ετία, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το μνημόνιο δεν ήταν αποτέλεσμα της κακοδιαχείρισης της ελληνικής οικονομίας που εκδηλώθηκε με την κρίση του 2008, αλλά το μέσο για την σαρωτική αναμόρφωση της κοινωνίας και του καθυστερημένου συγκριτικά ελληνικού κράτους σε σχέση το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα. Η υπερχρέωση της Ελλάδας μέσω των μνημονιακών δεσμεύσεων δεν ήταν μια λανθασμένη επιλογή από μέρους των θεσμών, αλλά επρόκειτο για συντεταγμένη πολιτική εναρμόνισης της χώρας με το κρατικό μοντέλο του παγκόσμιου, χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού, όπου ο υψηλός πληθωρισμός αντικαθίσταται από το ανερχόμενο δημόσιο και ιδιωτικό χρέος, ενώ τα έσοδα του κράτους υποσκελίζονται από το ύψος των δημοσίων δαπανών (συλλογικό β, 2015), γεγονός που αναπαράγει τα αίτια του δανεισμού αφού οι αυξημένες κοινωνικές ανάγκες οφείλονται στις συνθήκες ανέχειας και ανεργίας που γεννά η απελευθέρωση των αγορών. Αυτή η δημοσιονομική τομή οδηγεί στη δημιουργία ενός κράτους-οφειλέτη που αποξενώνεται από τη φορολογική του βάση και αφετέρου προσδένεται στα χρηματιστικά κυκλώματα από τα οποία εξαρτάται. Ο μετασχηματισμός αυτός εκτός από πολιτική και ιδεολογική νίκη του νεοφιλελευθερισμού ικανοποιεί και με πρακτικούς όρους τα συμφέροντα των δανειστών και των ομολογιούχων, επειδή το κράτος οφειλέτης καταβάλλει τόκους για όσα του δανείζουν οι κατέχοντες χρηματιστικό κεφάλαιο. Η κυκλική πολιτική διαχείρισης της κρίσης, με την άρνηση ενίσχυσης της ρευστότητας διατηρεί τον πληθωρισμό σε μηδενικά επίπεδα καθυλώνοντας τους μισθούς και κατά συνέπεια τη ζήτηση, γεγονός διαπιστωμένο από την εμπειρία της διαχείρισης των κρίσεων της

Αργεντινής και του Μεξικού αλλά που τελικά άφησε αδιάφορη την τρόικα. Αντί για την ανάπτυξη που αναμενόταν σύντομα, τα δημόσια έσοδα μειώθηκαν μέσα στα επόμενα χρόνια (Βεργόπουλος, n.d) ενώ σε βάθος δεκαετίας το ελληνικό εξωτερικό χρέος εκτινάχθηκε από το 115% το 2009 στο 211% το 2020.

Χαρακτηριστικό είναι ότι οι πολιτικές που υιοθετήθηκαν για την εξυγίανση του κράτους, όπως ο πόλεμος κατά της φοροδιαφυγής και η υπερπροβολή μεμονωμένων περιστατικών (π.χ. σκάνδαλο Siemens) στοχοποιούσαν τον μέσο πολίτη και αποσιωπούσαν την έκταση της συστημικής διαφθοράς, υπακούοντας στους τυπικούς (νέο)φιλελεύθερους μύθους της θεσμικής διαφάνειας και της ατομικής ευθύνης (Merino, Mayer, 2010: 783). Η ηγεμονία της αντι-κεϋνσιανής/αντι-προνοιακής ρητορικής πραγματώθηκε με κινήσεις όπως το κλείσιμο της (πλεονασματικής) δημόσιας τηλεόρασης εν μέσω κατασυκοφάντησης από την κυβέρνηση, καθώς και με σημαντικές περικοπές στον τομέα της δημόσιας υγείας, βασισμένες μάλιστα σε αμφιλεγόμενα στοιχεία («Ο πόλεμος των συγχωνεύσεων», 2012). Η έμπρακτη υπεροχή της εργοδοτικής πρωτοβουλίας έναντι της εργασιακής ασφάλειας (Κουζής, 2008) αποδεικνύει ότι ο ad hoc σκοπός της «ευελφάλειας» είναι η περιστολή του μισθού σε σχέση με το κέρδος, καθοριστικού γνώρισματος της νεοφιλελεύθερης αντιμετώπισης του κεφαλαίου. Ως αποτέλεσμα της μισθολογικής συμπίεσης, και της φορολογικής αφαίμαξης, η απόλυτη φτώχεια την περασμένη δεκαετία σημείωσε ιστορικό υψηλό με 1 στους 3 Έλληνες να απειλούνται από αυτή και να βιώνουν κοινωνικό αποκλεισμό (Σωτήρχου, 2017), ενώ η αύξηση των πολύ πλούσιων με απόλυτους και σχετικούς όρους (Τσουλφίδης, 2014) υπογραμμίζει ακόμη περισσότερο τη διεύρυνση του ταξικού χάσματος.

Με πρόσχημα λοιπόν τη δημοσιονομική «εξυγίανση» δρομολογείται η βίαιη μετάβαση στο workfare state του ακραιφνούς καπιταλισμού. Τη θέση του πολιτικά ενεργού υποκειμένου παίρνει η σχέση πατερναλιστικού κράτους- υποτακτικού πολίτη (παρά τις διακηρύξεις περί του αντιθέτου), το δικαίωμα μετατρέπεται σε πολυτέλεια και μέσω της οικονομικής απορρύθμισης στήνεται ένα θεσμικό και παραθεσμικό πλέγμα για τον έλεγχο της εργατικής δύναμης. Από τις διατάξεις του μνημονίου γίνεται σαφές ότι δεν αρκεί η απλή «απελευθέρωση των παραγωγικών δυνατοτήτων της κοινωνίας» με την φιλελεύθερη έννοια, είναι απαραίτητη την ύπαρξη μιας κεντρικής δύναμης που θα διαφεντεύει την μάζα που έχει στη διάθεσή της. Η απελευθέρωση των εργασιακών

σχέσεων συνίσταται στην αντικατάσταση του υφιστάμενου θεσμικού πλαισίου από ένα πιο αδιόρατο, αλλά εξίσου εγγεγραμμένο στην κρατική εξουσία κανονιστικό φάσμα. Η αντι- συλλογική εμμονή του προγράμματος και η έμφασή του στην εξατομίκευση της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας, φέρει εκτός από το νεοσυντηρητικό αποτύπωμα των φονταμενταλιστών της αγοράς και τα γνωρίσματα του πειθαρχικού συστήματος: Καταρχάς, το ίδιο το μνημόνιο ως δεσμευτική συμφωνία με σκοπό την συμμόρφωση της χώρας προκειμένου να παραμείνει στην νομισματική ένωση (δίλημμα που δεν τέθηκε ποτέ ρητώς, αλλά αποτέλεσε την αρχή συναίνεσης μεταξύ κυβέρνησης και εποπτικών θεσμών). Με την απόφαση εφαρμογής του προγράμματος ολόκληρη η χώρα μπήκε σε έναν εγκλεισμό πρόσδεσης, αφού η ραγδαία φιλελευθεροποίηση της οικονομίας και η ελαχιστοποίηση του κράτους ήταν κατηγορηματικά προσδιορισμένες με σκοπό την επανένταξη της χώρας στους παραγωγικούς μηχανισμούς αγνοώντας τις κοινωνικές συνέπειες των μέτρων. Η χώρα «κατακρατήθηκε» από τη διεθνή κοινότητα προκειμένου να αναδιαμορφωθεί κατά τα πρότυπα του κράτους ασφαλείας. Αν θεωρήσουμε το μνημόνιο του 2010 ως την είσοδο της χώρας σε ένα πειθαρχικό καθεστώς, διαπιστώνουμε ότι οι συνέπειες των αντιμεταρρυθμίσεων τέμνονται με τις διαχρονικές λειτουργίες της κατακράτησης στον καπιταλισμό: την προσαρμογή του χρόνου ζωής στον χρόνο παραγωγής, δηλαδή την επέκταση του ελέγχου της εργασίας από το κεφάλαιο όχι ως συγκεκριμένου μεγέθους, αλλά ως αφηρημένης οντότητας. Η πρωτοφανής έκταση των εξωτερικά επιβαλλόμενων μέτρων –από το ξήλωμα της εργασιακής και κοινωνικής προστασίας μέχρι την αδιανόητη υπερφορολόγηση– και ο κατηγορηματικός χαρακτήρας τους αισθητοποιούν αυτό ακριβώς το συμπλήρωμα καταναγκασμού που είναι αναγκαίο για τη συνακόλουθη λειτουργία του συνολικού ελέγχου της ζωής των ατόμων, την επέκταση του παρεμβατισμού στη δημόσια και ιδιωτική σφαίρα. Οι πιέσεις για ιδιωτικοποιήσεις υπηρεσιών, η ευθυνοποίηση του ατόμου και η περιθωριοποίηση της φτώχειας ως αποτελέσματα των μνημονίων είναι ο άξονας της μετάβασης από το μοντέλο της *κοινωνικής πολιτικής* σε αυτό της *ποινικότητας*. Η εμπορευματοποίηση των δημόσιων αγαθών μπορεί να νοηθεί από τη μια ως περικοπή δημοσίων δαπανών αλλά από την άλλη οδηγεί στην αφομοίωση του πειθαρχικού συστήματος που είναι σύμφυτο στις διαδικασίες απελευθέρωσης των αγορών. Ο κάποτε δικαιούχος μεταβάλλεται τώρα σε καταναλωτή, ο οποίος οφείλει να ευθυγραμίζεται με τα συμπεριφορικά πρότυπα προκειμένου να διατηρήσει το status του, το οποίο επειδή δεν καθορίζεται αποκλειστικά από την υλική του κατάσταση,

μπορεί να ανακληθεί ανά πάσα στιγμή από το κράτος-θεματοφύλακα της κυρίαρχης ιδεολογίας· εν προκειμένω, του ορθολογισμού της αγοράς.

Η μνημονιακή περίοδος ταυτίστηκε με την κρατικιστική σκλήρυνση ενάντια σε όλες τις μορφές διαμαρτυρίας και την αυταρχικοποίηση των αρχών τόσο σε οργανωτικό όσο και σε λειτουργικό επίπεδο (Προβολισιάνος, 2021· «Για αυταρχισμό και καταστολή χωρίς όρια», 2019). Αντιπροσωπευτικός της ηγεμονίας του νεοφιλελεύθερου κυβερνητικού παραδείγματος είναι ο βαθμός στον οποίο η κατ' όνομα αριστερή κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ συνέχισε την πολιτική της κατασταλτικής βίας των προκατόχων της, παρά την προεκλογική υποσχесιολογία για απαλλαγή από το «μνημονιακό ζυγό». Συμπληρωματικά, την ίδια αυτή περίοδο παρουσιάζεται ο λειτουργικός κατακερματισμός του διοικητικού συστήματος και των ελεγκτικών αρχών του δημοσίου, δρομολογώντας μια εκτεταμένη υποχώρηση των δεουσών διαδικασιών (Χανιωτάκη, 2021· Δαμάσκου, Σπίρτζης, 2019). Αντίστροφα η θεσμική σύγχυση, αλλοιώνοντας το περιεχόμενο και τη στοχοθεσία των δημόσιων αρχών, δίνει λαβή για την άλωση των συγκεκριμένων πεδίων από ιδιωτικά εταιρικά συμφέροντα που παρουσιάζονται ως η απάντηση στην πλημμέλεια του κράτους. Κατά συνέπεια, το τυπικά κυρίαρχο κράτος έγινε ένας εντετελμένος επιτηρητής εκτελώντας καθαρά επιτελικές λειτουργίες, ήτοι την θέσπιση ενός πλαισίου προστασίας του κεφαλαίου και ενός συστήματος συμμόρφωσης των μαζών. Εξαιτίας του μνημονίου και του τρόπου εφαρμογής του δρομολογήθηκε η σημαντικότερη ίσως τομή μεταξύ του προνοιακού κράτους και του κράτους ασφαλείας: η λαϊκή απονομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας και η πρόσδεσή της στις τεχνοκρατικές ελίτ, μια στροφή συνώνυμη της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης που αντανάκλα σε διεθνικό επίπεδο την ιδεολογική ηγεμονία του κεφαλαίου.

Εξαιτίας της αντίφασης που θέλει τον ανταγωνισμό της αγοράς να επαφίεται όλο και πιο στενά στον πολιτικό αυταρχισμό προκειμένου να υπερβεί τα στεγανά των εθνικών οικονομιών, το κράτος ασφαλείας αναδεικνύεται ο κύριος πειθαρχικός θεσμός στην εποχή του ολοκληρωτικού καπιταλισμού. Η πειθαρχική διαχείριση της κρίσης αποτέλεσε την πρώτη φάση της διαμόρφωσης του κράτους ασφαλείας: την λειτουργική αναδιοργάνωση των μηχανισμών εξουσίας με βάση το πρότυπο της διακυβέρνησης δια του εγκλήματος. Όταν οι διεθνείς χρηματοπιστωτικοί θεσμοί υποβίβαζαν την Ελλάδα σε κράτος δεύτερης διαλογής, εγκληματοποιούσαν ουσιαστικά το σύνολο του πληθυσμού, καθιστώντας τους πάντες υποκείμενα υποταγής και το κράτος

νεοφιλελεύθερο κατηχητικό. Εν κατακλείδι, το ζήτημα δεν ήταν ποτέ αν «όλοι μαζί τα φάγαμε» αλλά η αναγκαιότητα του όλοι μαζί να την πληρώσουμε.

Κεφάλαιο 4: Από το «όλοι μαζί τα φάγαμε» στην «ατομική ευθύνη»: η εδραίωση των μηχανισμών του κράτους ασφαλείας επί πανδημίας

Η έναρξη της πολιτικής διαχείρισης της νόσου του κορονοϊού από τον Μάρτιο το 2020 αποτελεί σε παγκόσμια κλίμακα μια ριζική τομή ανάμεσα στο γνώριμο αστικο-καπιταλιστικό κράτος και το αναδυόμενο κράτος ασφαλείας. Για πρώτη φορά παρατηρείται σε τόσο μεγάλη έκταση η κατάλυση θεμελιακών θεσμών του νομικοπολιτικού οικοδομήματος της νεωτερικότητας.

Σε οικονομικό επίπεδο, η υγειονομική κρίση του Covid-19 αποτέλεσε την ιδανική ευκαιρία για την ακόμα δυναμικότερη προώθηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών: ταυτόχρονα με την επιχείρηση μαζικού κατ' οίκον εγκλεισμού ψηφίστηκε στο κοινοβούλιο μια σειρά ρυθμίσεων που περιλάμβαναν:

- την αναστολή της σύμβασης εργασίας, ανάλογα με το είδος της επιχείρησης και την αναστολή ή μη της λειτουργίας της με κυβερνητική απόφαση·
- την εξ αποστάσεως εργασία·
- τη μεταφορά προσωπικού μεταξύ επιχειρήσεων του ίδιου ομίλου· και
- το προσωπικό ασφαλούς λειτουργίας το οποίο αντικαθίσταται από τον Ιούνιο του 2020 από το πρόγραμμα ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ.

Τα παραπάνω μέτρα εκβάλλουν πρώτον, στη διατήρηση της απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων δίχως προβλέψεις για την ασφάλεια του εργαζομένου. Δεύτερον, στην ενίσχυση της ευελιξίας στην αγορά εργασίας, καθώς τα μέτρα αποσκοπούν ευθέως στην μείωση του εργατικού κόστους και την περαιτέρω ελαστικοποίηση των εύελκτων μορφών απασχόλησης. Τρίτον, την κατά κανόνα προαιρετική δυνατότητα αξιοποίησης των νέων μέτρων από την εργοδοτική πλευρά και την κατά βούληση δυνατότητα ανάμειξής τους. Τέταρτον, την απελευθέρωση του διευθυντικού δικαιώματος με την κατάργηση της υποχρεωτικότητας της διαβούλευσης. Πέμπτον, την απουσία στοχευμένων παρεμβάσεων με κλαδικό πρόσημο και τον περιορισμό των ρυθμίσεων στη επέκταση επιδομάτων για συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα. (Καψάλης, Κουμαριανός, Κουραχάνης, 2021:190-91).

Πιάνοντας το νήμα από εκεί που το είχαν αφήσει οι προηγούμενες, η πρώτη «μετα-μνημονιακή» κυβέρνηση επιδεινώνει ακόμη περισσότερο τη διαπραγματευτική ισχύ της εργασίας επι του κεφαλαίου. Με το νέο ασφαλιστικό νομοσχέδιο του '20

παγιώνονται όλες οι περικοπές της τελευταίας δεκαετίας, διατηρεί τα υψηλά όρια συνταξιοδότησης ανεβάζοντας το σχετικό ηλικιακό όριο ενώ διατηρεί το διαχωρισμό της σύνταξης σε εθνική και ανταποδοτική εγγυώμενη μόνο την πρώτη. Επιπροσθέτως, η ψήφιση του εργασιακού νομοσχεδίου τον Ιούνιο του '21 αποτέλεσε το τελευταίο βήμα αποσάθρωσης της εργατικής διεκδικητικότητας, αφού κατέλυσε το ιστορικό κεκτημένο της 8ωρης εργασίας, επέκτεινε τις εξαιρέσεις στην κυριακάτικη αργία, μείωσε το κόστος των πληρωμένων και νόμιμα απλήρωτων υπερωριών, και απελευθέρωσε το καθεστώς απολύσεων (Καψάλης, Κουμαριανός, Κουραχάνης, 2021: 201-03). Σωρευτικά οι παραπάνω αλλαγές μπορούμε να πούμε ότι έχουν υπαγάγει ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού σε συνθήκες *προοδευμένης οριακότητας*, το οποίο αναμένεται να διευρυνθεί ακόμη περισσότερο.

Επιπλέον, η σκληροπυρηνικά νεοφιλελεύθερη κυβέρνηση της ΝΔ αξιοποίησε επικοινωνιακά τον κορονοϊό καλλιεργώντας ένα κλίμα κατατρομοκράτησης/ατομικής ενοχοποίησης προκειμένου να προβεί σε εκτεταμένη σμίκρυνση της δημόσιας υγείας (Κιμπουρόπουλος, 2020), της οποίας το μερίδιο από τον κρατικό προϋπολογισμό περιέκοψε κατά άνω του μισού δισ. (“Κρατικός προϋπολογισμός 2021”, 2020). Γίνεται φανερό ότι η μονομανία με την καταπολέμηση του Covid-19 αποτελεί βέβαια άλλοθι για το περαιτέρω ξήλωμα της δημόσιας παρουσίας, αφού η μετατροπή του Ε.Σ.Υ σε σύστημα «μιας ανάγκης» οδήγησε σε ραγδαία άνοδο των συνολικών θανάτων (Βέργου, 2021), αμαυρώνοντας ακόμη περισσότερο την εικόνα του δημοσίου τομέα. Αυτό που προκαλεί εντύπωση είναι ωστόσο η ταχύτητα με την οποία η απαξίωση των συλλογικών αγαθών συνδυάζεται με την αγοραιοποίηση τους και την καταλοιποποίηση του δημόσιου τομέα, όπου ο τελευταίος λειτουργεί ως εσωτερική αγορά για τις ανάγκες του εταιρικού κατεστημένου (“Ιδιωτικοποίηση της Υγείας”, 2020).

Ενώ υλοποιούνταν τα προαναφερθέντα μέτρα, η κυβέρνηση υιοθετούσε ένα σωρό καταναγκαστικών μέτρων (υποχρεωτική χρήση μάσκας, διαγνωστικά τεστ) με τα οποία μετέφερε την αντιμετώπιση του προβλήματος στην ιδιωτική σφαίρα, καθιστώντας εμφαντικότερη όσο ποτέ τη συμβιωτική σχέση κράτους-αγοράς. Με αυτό τον τρόπο αποκρυσταλλώνεται η υβριδική λογική του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού: το άτομο αφού απωλέσει όλα τα οικονομικά ερείσματά του με το κράτος υποχρεώνεται να καταναλώσει. Έτσι ενσωματώνεται εξαναγκαστικά στο μηχανισμό παραγωγής εφόσον η μη κατανάλωση συνεπάγεται τιμωρία. Η αγορά, ο θεμελιώδης θεσμός της

νεοφιλελεύθερης κοσμοθεωρίας, γίνεται η ραχοκοκαλιά του σύγχρονου πειθαρχικού συστήματος. Μέσα από την προϊούσα σύζευξη νομικού και οικονομικού, η αγορά γίνεται η ίδια ένα εργοστάσιο που παράγει αυτό που ο Φουκώ αποκαλεί *υποταγή των σωμάτων* (Foucault,1975). Εντός αυτής της αμείλικτης αγοράς μεγιστοποιούνται οι παραγωγικές δυνατότητες του υποκειμένου και ταυτόχρονα εκμηδενίζονται οι δυνατότητες αντίστασής του. Στις οριακές κοινωνικές συνθήκες του ολιγοπωλιακού καπιταλισμού η αυταρχική ενσωμάτωση μέσω της αγοράς είναι εξαιρετικά σημαντική, αφού αποτελεί το έσχατο μέσο νομιμοποίησης του status quo. Αν υπολογίσουμε πόσο κεφαλαιώδης είναι η ευημερία των μεγάλων εταιριών στο νεοφιλελεύθερο παράδειγμα κατανοούμε ότι η πίστη στη «δημόσια τάξη» την οποία καλλιεργεί το κράτος είναι ταυτόσημη με τη διασφάλιση των ιδιαίτερων συμφερόντων εις βάρος της πλειοψηφίας.

Η εμφάνιση του κοινωνικού ελέγχου και η ρήξη με τις αρχές του κράτους δικαίου

Πέρα από το προφανώς ταξικά φορτισμένο περιεχόμενο των μέτρων, αυτό που καταδεικνύει την επίρρωση του κράτους ασφαλείας είναι τα μέσα με τα οποία διασφαλίστηκε η εφαρμογή τους. Η αντισυνταγματική εκκένωση της κοινωνίας μέσω του lockdown, μιας στρατοκρατικού τύπου επιχείρησης (η οποία καθόλου τυχαία προέρχεται από το διοικητικό μοντέλο της φυλακής), εκλογικεύθηκε από τον ίδιο τον πρωθυπουργό με το μακιαβελικό «έχουμε πόλεμο» (‘Μητσοτάκης: «Έχουμε πόλεμο»,2020). Αν και εξόφθαλμη υπερβολή, η φράση αυτή καταδεικνύει την απολυταρχική λογική του νεοσύστατου «επιτελικού κράτους» και κατ’ επέκταση ένα πρόταγμα εκτενούς πειθαρχικοποίησης (Adamopoulou,Dignan,2019): Το κυβερνητικό σλόγκαν της ατομικής ευθύνης συμπληρώθηκε από ένα πρωτόγνωρο κύμα στρατιωτικοποίησης της ασφάλειας που μετέτρεψε την προληπτική εγκληματοποίηση από θεωρητική πρόταση σε κρατικό δόγμα(Τέσση· Κωνσταντόπουλος, 3 Νοεμβρίου 2020). Ουσιαστικά, πρόκειται για την ρητή κανονικοποίηση του καθεστώτος μόνιμης εξαίρεσης –μια κίνηση που οριστικοποιεί τη θεσμική μετάβαση στο κράτος ασφαλείας. Όλα τα γνωρίσματα που στοιχειοθετούν τη μετάβαση βρίσκονται εδώ: Η εξουσιαστική αυθαιρεσία γιγαντώνεται σε τέτοιο βαθμό που η διαχωριστική γραμμή μεταξύ κρατικής τρομοκρατίας και αστυνόμευσης τείνει να γίνεται δυσδιάκριτη. Ως αποτέλεσμα, πυκνώνει η κυβερνητική δράση που κινείται σε άνομα ή ημι-παράνομα επίπεδα που σε ένα καλά στερεωμένο κράτος ασφαλείας μπορεί να φτάσει να λειτουργεί στο πλαίσιο

ενός υπέρ-νόμου οικοδομήματος που έχει το δικό του οργανωτικό και αυτονομιοποιητικό σύστημα (Raskin, 1976 :201-208). Η κατάληξη είναι να θίγεται ακραία η αναγνώριση θεμελιωδών αρχών υπέρτερων του κράτους, βασικού πυλώνα του κράτους δικαίου, το οποίο οι ίδιοι οι εμπνευστές των μεταρρυθμίσεων διατείνονται ότι επιχειρούν να θωρακίσουν.

Ενώ η θεσμοθέτηση του επιτελικού κράτους (ευφημισμός ουσιαστικά του κράτους ασφαλείας) είναι πρόσφατη, ψήγματα του ανερχόμενου δεσποτισμού ανιχνεύονται ήδη στα πρώτα μνημονιακά χρόνια. Διόλου συμπτωματικά, μια από τις πρώτες σαφείς ενδείξεις αυταρχικοποίησης επί μνημονίων είχε εφалτήριο τον τομέα της υγείας: με αφορμή μια υπόθεση μετάδοσης HIV, η κυβέρνηση πέρασε τον Απρίλιο του 2012 μια υγειονομική διάταξη με την οποία οι πάσχοντες από λοιμώδη και άλλα νοσήματα θα υποβάλλονταν σε εξετάσεις καταναγκαστικά και με τη συνδρομή της αστυνομίας (Πουλόπουλος, 2014). Ο επικείμενος διασυρμός των γυναικών από τις αρχές και τα ΜΜΕ με πρόσχημα τη δημόσια υγεία που την ίδια περίοδο ισοπεδωνόταν υπό το βάρος των μνημονίων, ήταν μια πρώιμη απόπειρα παρείσφρησης του κράτους στην συνταγματικά κατοχυρωμένη ιδιωτική σφαίρα. Παρόλο που τέτοιες περιπτώσεις εντοπίζονταν ανέκαθεν σποραδικά, εδώ αναφερόμαστε στον συστηματικό, νομιμοφανή παρεμβατισμό που αξιοποιεί τις συνθήκες πανικού για να καθιερώσει αθέμιτες πρακτικές με σκοπό αυτές να γίνουν κοινωνική νόρμα. Ο στενός και αδιάλειπτος παρεμβατισμός που προωθούν οι πολιτικές των κρατών ασφαλείας συναντά το ιδανικό περίβλημα στους θεσμούς της δημόσιας υγείας: επειδή το αντικείμενό της είναι κοινό με αυτό των πειθαρχικών θεσμών, επιτρέπει στην εξουσία τον άμεσο έλεγχο επί των σωμάτων. Λόγω της αόριστης φύσης του υγειονομικού κινδύνου, το κράτος κατόρθωσε, αναπροσδιορίζοντας τον ασθενή σε παραβάτη, να εισαγάγει έστω σε εμβρυϊκή μορφή την προληπτικότητα στο δικαϊκό σύστημα. Η ασφαλειοποίηση της δημόσιας πολιτικής συνιστούσε το πρώτο βήμα για την στρατιωτικοποίηση της ασφάλειας που θα ερχόταν στο προσκήνιο με αφορμή την πανδημία του Covid-19.

Η κυρίευση της δημόσιας σφαίρας από τον αστυνομικό έλεγχο κατά παράβαση θεμελιωδών δικαιωμάτων της αστικής κοινωνίας, τυποποιεί την αναγραφή του κοινωνικού συμβολαίου τουλάχιστον για τις μεσαίες και κατώτερες τάξεις. Μέσα σε διάστημα λίγων μηνών αναπτύχθηκε από το κράτος με αφορμή την πανδημία ένα ολόκληρο δίκτυο επιτήρησης, περιορισμού των συναθροίσεων και (παρα-)κρατικής καταστολής (Παπαδόπουλος, 2020, «Στο 76% η αύξηση του αριθμού καταγγελιών»,

2021· «Απαγορεύονται οι δημόσιες...», 2021). Η ρήξη με τον πυρήνα του φιλελεύθερου συνταγματικού κράτους καθίσταται πλέον εμφανέστερη από ποτέ.

Ο αδικαιολόγητα μαζικός χαρακτήρας των μέτρων αναδεικνύει τη συστηματοποίηση των δυνάμεων του κράτους ασφαλείας: σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα, οι αρχές προχωρούν το καθεστώς επιτήρησης ένα βήμα παραπέρα επιχειρώντας να υλοποιήσουν δύο κεντρικές αρχές του πειθαρχικού συστήματος, την αρχή του *καταμερισμού* και την αρχή του *στοιχειώδους εντοπισμού* (Foucault, 1975:142-46, 170-41). Η πρώτη αφορά έναν καταστατικό εγκλεισμό, τη συγκεκριμενοποίηση ενός μέρους ξένου προς όλους τους άλλους και περικλείστου στον εαυτό του. Η δεύτερη συνίσταται στην εξατομίκευση των σωμάτων στη βάση του προσωπικού χώρου, αναπόσπαστο κομμάτι της οποίας είναι όπως αναφέραμε η διάλυση των συλλογικοτήτων. Ο πειθαρχικός χώρος τείνει να διασπάται τόσο όσο και τα σώματα που πρέπει να καταμεριστούν. Αν μη τι άλλο, ο κατ' οίκον περιορισμός χρησιμοποιεί ως ατομικό κελί το σπίτι, τον πιο ριζικό θεσμό της ανθρώπινης ιστορίας.

Καθώς ο απώτερος σκοπός της πειθαρχίας είναι η κατασκευή του υποκειμένου, η τελευταία μετέρχεται συγκεκριμένα μέσα για την ορθή εκπαίδευση των ατόμων. Πρώτον, η *ιεραρχική παρακολούθηση* μια διαδικασία που εύλογα αντιστοιχεί στην επιτήρηση δια μηνυμάτων που θεσπίστηκαν υπό το lockdown και συνεχίστηκαν παρά τις σχετικές χαλαρώσεις των περιορισμών. Η εξάσκηση της πειθαρχίας προϋποθέτει λοιπόν έναν μηχανισμό παρακολούθησης, ένα *apparatus* στο οποίο οι τεχνικές που επιτρέπουν τη θέαση φανερώνουν την πολιτική ισχύ και αντίστροφα, η άσκηση του καταναγκασμού φανερώνει τα αντικείμενα στα οποία ασκείται. Το ιστορικό πρότυπο αυτού του μοντέλου διακυβέρνησης είναι το στρατόπεδο, που αν εννοήσουμε το «έχουμε πόλεμο» κυριολεκτικά, αποτελεί τη μονάδα εκπαίδευσης του πολέμου. Αν το εκλάβουμε όμως μεταφορικά, ολόκληρος ο κοινωνικός χώρος συνιστά ένα στρατόπεδο συμπεριφορικής εκγύμνασης. Δεύτερον, η *κανονικοποίηση της κρίσης*: οι πειθαρχίες εγκαθιδρύουν μια υπερτιμωρία, δρώντας σε μια περιοχή που οι νόμοι έχουν αφήσει κενή. Ο προηγμένος χαρακτήρας της συγκεκριμένης τιμωρίας έγκειται στο ότι είναι εμπειρικά αρνητική. Αντί να εφαρμόζεται ειδικά και με βάση τεκμηριωμένα στοιχεία καλύπτει ολόκληρα τμήματα πληθυσμού που τυγχάνει να στιγματίζονται από τις αρχές ως υποδεέστερης τάξης ή βαθμίδας, στις οποίες κατά κανόνα ανήκουν τα φτωχότερα, περιθωριακά μέλη της κοινωνίας.

Αυτός ο διαχωρισμός ανά τάξη με όρους πολιτικής υπακοής έρχεται και αντικαθιστά την αρχή της πολιτειότητας. Κάθε τάξη υπόκειται σε διαφορετικό

νομικό/ποινικό καθεστώς στον άξονα ενός δίπολου επιβράβευσης-τιμωρίας. Η πειθαρχική τιμωρία, αντίθετα από τη ποινική αποσκοπεί πάντα στη γεφύρωση της συμπεριφοράς με το παραδεδομένο πρότυπο. Τουναντίον, στο πραγματικό επίπεδο, η πειθαρχικοποίηση συμβάλλει στην αναπαραγωγή του ταξικού χάσματος, αφού παρέχει στα μέλη των αρχουσών τάξεων επιπλέον κίνητρα για τη διατήρηση της θέσης τους, ενώ δυσχεραίνει ακόμη πιο πολύ τη θέση των κατώτερων στρωμάτων των οποίων η διαρκώς επιδεινούμενη κατάσταση καθιστά ολοένα δυσκολότερη την τήρηση των συμπεριφορικών στάνταρ που θέτει το κράτος. Εντέλει, τη θέση του πολίτη παίρνει το άτομο όχι ως κυρίαρχο υποκείμενο αλλά ως ουδέτερη, ετεροκαθοριζόμενη βαθμίδα – ένα σώμα που ορίζεται από το χώρο που καταλαμβάνει σε μια σειρά και από το κενό που το διαχωρίζει από τα υπόλοιπα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Βιβλία

Διεθνές Συνέδριο των περιοδικών Διάπλους, Στίγμα, Ουτοπία(2007) *Ιμπεριαλισμός: αντιθέσεις και αντιστάσεις*. Αθήνα: ΚΨΜ

Καψάλης, Α., Κουμαριανός, Β., Κουραχάνης, Ν. (2021). *Κοινωνική Πολιτική, αυταρχικός νεοφιλελευθερισμός και Πανδημία*. Αθήνα: Τόπος

Κάρλ Πολάνυι (2001). *Ο μεγάλος μετασχηματισμός*. (μτφρ. Κ. Γαγανάκης και επιμ. Β. Τομανάς). Θεσσαλονίκη: Νησίδες (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1944).

Κωνσταντόπουλος, Μ (3 Νοεμβρίου 2020). Το χρονολόγιο της καταστολής. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*

Πουλόπουλος, Χ. (2014). *Κρίση, φόβος και διάρρηξη της κοινωνικής συνοχής*. Αθήνα: Τόπος

Ρουμελιώτης, Π. (2002) *Παγκόσμια Διακυβέρνηση Η Ηγεμονική Παγκοσμιοποίηση*;. Αθήνα: Λιβάνη

Τέσση, Γ (3 Νοεμβρίου 2020). *Ξύλο σε δύο μέρη από τα ΜΑΤ έναντι αντιφασιστών*. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*

Τομπάζος, Σ. (2010). *Φυγόκεντροι Καιροί*. Αθήνα: Παπαζήση

Τομπάζος, Σ. (2018). *Παγκόσμια Κρίση*. Αθήνα: Τόπος

Φουκώ, Μ. (1991). *Η μικροφυσική της εξουσίας*.(μτφρ.Λ. Τρουλίνου και επιμ.Χ. Τσακμάκη). Αθήνα: Ύψιλον

Φουκώ, Μ. (2012). *Η Γέννηση της Βιοπολιτικής*. (μτφρ. Β. Πατσογιάννης) Αθήνα; Πλέθρον (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2004)

Φουκώ, Μ. (2016). *Η τιμωρητική κοινωνία*. (μτφρ. Π. Αγγελόπουλος) Αθήνα: Πλέθρον (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2013)

Altvater, E., Bofinger, P., Habermas ,J., Hickel, R., Krugman, P., Lorey, I., Offe, C., Schulmeister, S., Streeck, W., Zimmerman, H., Zinn, C.G.(2015). *Δημοκρατία ή Καπιταλισμός; Τόμος Β*.(μτφρ. και επιμ. Δ. Ασημακοπούλου) Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 2013)

Beck ,U., Brunkhorst, H., Calliess, C., Enderstein, H., Fischer, J., Franzius, C.,Guerot, U., Habermas, J., Negt, O., Preuss, U.K., Urban, H.J. (2014). *Δημοκρατία ή*

Καπιταλισμός; Τόμος Α (μτφρ. Γ. Ριτζούλης και επιμ. Δ. Ασημακοπούλου)
Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2013)

Crouch, C. (2006) *Μεταδημοκρατία*. (μτφρ, Α. Κιουπκιολής Αθήνα: Εκκρεμές
(Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2003)

Crouch, C. 2014). *Ο Περίεργος Μη Θάνατος Του Νεοφιλελεύθερισμου* (μτφρ.
Α.Κιουπκιολής) Αθήνα: Εκκρεμές (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2011)

Desai, M. (2004). *Η Εκδίκηση του Μαρξ*. (μτφρ.Θ. Αθανασίου και επιμ. Θ. Πελαγίδης)
Αθήνα: Παπαζήση (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002)

Harman, M. (2011). *Καπιταλισμός ζόμπι*. (μτφρ Α. Μπόλαρης και επιμ. Π.
Γκαργκάνας). Αθήνα: Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το
2009)

Heywood, (2007). *Πολιτικές Ιδεολογίες*. (μτφρ. Κούτρης και επιμ. Δ.
Ασημακοπούλου). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το
2005)

Karatani, K. (2019). *Ο νεοφιλελευθερισμός ως ιστορικό στάδιο*. Αθήνα: Πλέθρον (Το
πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2018)

Piketty, T. (2014). *Το Κεφάλαιο τον 21ο αιώνα*. (μτφρ.Ε. Παπαδάκη και επιμ.Φ.
Καρζής). Αθήνα: Πόλις (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2013)

Reich ,R. (2016). *Καπιταλισμός Για τους Πολλούς, Όχι Για Τους Λίγους*.(μτφρ.
Α.Φίλιππάτος και επιμ. Α.Αλαβάνου).Αθήνα: Λιβάνη(Το πρωτότυπο έργο
εκδόθηκε το 2015)

Wallerstein, I. (2011). *Σύγκρουση Πολιτισμών*; (μτφρ. Σ. Μαρκέτος, Ε. Φωτεινού και
επιμ. Σ. Μαρκέτος) Θεσσαλονίκη: Θήραθεν

Ηλεκτρονικά βιβλία

Βαρουφάκης, Γ., Πατώκος, Τ., Τσερκέζης, Λ., Κουτσοπέτρος, Χ. (2011). *Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και την Ευρώπη το 2011*. Αθήνα: Παρατηρητήριο οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων. Ανακτήθηκε από <https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/04/files/study-17.pdf>

Κουζής, Γ. (2008). Flexibility and security(flexicurity): a critical approach. doi: 10.12681/scad.8902

Κουζής, Γ. (2011). *Το εργασιακό περιβάλλον μετά από το μνημόνιο*. Ανακτήθηκε από https://oiye.gr/wp-content/uploads/2016/05/to_ergasiako_perivalon_meta_to_prwtokai_deutero_mnimonio.pdf

Κουζής, Γ. (2016). *Η κρίση και τα μνημόνια ισοπεδώνουν την εργασία*. Ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/eeqp/article/view/10878>

Χανιωτάκη, Κ. (2021). *Οργανωσιακές μεταβολές, διαφθορά και επίσημος κοινωνικός έλεγχος*. (Διπλωματική εργασία). Ανακτήθηκε από <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/51157>

Ξενόγλωσση

Agamben, G. (2014). *For a theory of destituent power*. Ανακτήθηκε από https://aphelis.net/wp-content/uploads/2014/02/AGAMBEN_2013_For_a_theory_of_destituent_power.pdf

Fitzgibbon, D.W. (2004). *Pre-emptive Criminalization Risk Control and alternative Futures*. Ανακτήθηκε από <https://uhra.herts.ac.uk/bitstream/handle/2299/6159/103449.pdf?sequence=1&isAllowed=1>

Foucault, M. (1975). *Discipline and Punishment*. Ανακτήθηκε από https://monoskop.org/images/4/43/Foucault_Michel_Discipline_and_Punish_The_Birth_of_the_Prison_1977_1995.pdf

Gooby, P., Dean, H., Munro, M., Parker, G. (2003). *Risk and the welfare state*. Ανακτήθηκε από <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-4446.1999.00177.x>

Gustafson, C. (2009). *The criminalization of poverty*. Ανακτήθηκε από <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7330&context=jclc>

Hallsworth, S. Lea, J. (2011). *Reconstructing Leviathan: Emerging contours of the security state*. Ανακτήθηκε από <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1362480610383451>

Harvey, D. (2016). *Neoliberalism is a Political Project*. Ανακτήθηκε από https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/47522935/Neoliberalism_Is_a_Political_Project__interview_with_David_Harvey_-with-cover-page-v2.pdf?Expires=1657804610&Signature=ezn7aBDENPA8Tjbs-2ZrctC4WG2NER8HG-bfTSUsatDqmNNifJp-hdBILz8IUf8fFXkWAwg~G1WCYOwCQ8Lczvy8tp0vPbNLHsXoB7k~XOln5Jg1K~fHFYvmdddyPIwek6S~ykGRrkynpGAulyDuKpgn4Yxlj6io4d-HfMiI-hDMGg8FEG3eExASlyqOKMcr4xt5bZ9G3w-wr-k0ARa6jAlBp-wrxsGpqqAnHmaSO6MqfCbAqfbYtloZwFo110f7JkWhzVrHvL-qe9ULOrxyEBm-mxi7yOf63NKQuafrFJuIL7oaaoIHpf3ZgazMv04yaNiqIqrQO7~-UvDfNj5jug__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

Hancock, L., Mooney, G. (2020) Ανακτήθηκε από https://www.researchgate.net/publication/300184722_Beyond_the_penal_state_Advanced_marginality_social_policy_and_anti-welfarism

Hilgers, M. (2012). *The Historicity of The Neoliberal State*. Ανακτήθηκε από https://scholar.google.com/scholar?hl=el&as_sdt=0,5&q=hilgers+historicity

Lea, J. (2015), *From the criminalization of the war to the militarization of crime control*.

Ανακτήθηκε

από

https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=pBCUBwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA198&dq=john+Lea+criminalization&ots=Hx3XMZ5-78&sig=PLR6s8IYbWlnahUVFXZccolu8g8&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Merino, D., Mayper, G., Tolleson, T. (2010). *Neoliberalism, deregulation and Sarbanes-Oxley*.

Ανακτήθηκε

από

https://www.researchgate.net/publication/227428961_Neoliberalism_Deregulation_and_Sarbanes-Oxley_The_Legitimation_of_a_Failed_Corporate_Governance_Model

Raskin, M. (1976). *Democracy Versus the National Security State*. Ανακτήθηκε από

<https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3491&context=lcp>

Raynolds, G. (2013). Ham sandwich nation: Due process When Everything Is A Crime. *Columbia Law Review*, 113. Ανακτήθηκε από

<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/sidbarc113&div=10&id=&page=>

Rodger, J. (2008). *The criminalization of social policy*. *Criminal justice matters*, 74 (1)

Ανακτήθηκε

από

<https://www.crimeandjustice.org.uk/publications/cjm/article/criminalisation-social-policy>

Ιστοσελίδες

Βέργου, Ντ. (2021, 19 Οκτωβρίου) *Αδειάσεισα τα στοιχεία για την πλεονάζουσα θνησιμότητα*. Ανακτήθηκε από

https://www.efsyn.gr/ellada/ygeia/315340_adiaseista-ta-stoiheia-gia-tin-pleonazoysa-thnisimotita

Για “αυταρχισμό και καταστολή χωρίς όρια καταγγέλλει την κυβέρνηση η ΛΑΕ (2019, 10 Ιανουαρίου). Ανακτήθηκε από <https://www.tovima.gr/2019/01/10/politics/lae-aytarxismos-kai-katastoli-xoris-oria-apo-tin-kyvernisi-tsipra/>

Ιδιωτικοποίηση της Υγείας: Σαν να μην υπήρξε ποτέ πανδημία. (2020, 26 Μαΐου). Ανακτήθηκε από <https://tvxs.gr/news/i-apopsi-mas/san-na-min-ypirkse-pote-pandimia-0>

Κιμπουρόπουλος, Γ.(2020, 23 Δεκεμβρίου). *Κι όμως... μειώνουν τις δαπάνες για Υγεία!*. Ανακτήθηκε από https://www.efsyn.gr/oikonomia/elliniki-oikonomia/269775_ki-omos-meionoun-tis-dapanes-gia-ygeia

Κρατικός προϋπολογισμός 2021:Περιοπές εκατομμυρίων στις δημόσιες δαπάνες για την υγεία εν μέσω πανδημίας. (2020, 22 Δεκεμβρίου). Ανακτήθηκε από <https://www.koutipandoras.gr/article/kratikos-proypologismos-2021-perikopes-ekatommyrion-stis-dimosies-dapanes-gia-tin-ygeia-en/i>

Ο πόλεμος των συγχωνεύσεων και τα λανθασμένα στοιχεία!Αντιδράσεις για τα λουκέτα στην υγεία. (2022, 14 Ιουλίου). Ανακτήθηκε από <https://www.newsit.gr/ellada/o-polemos-ton-sygxoneyseon-kai-ta-lanthasmena-stoixeia-antidraseis-gia-ta-loyketa-stin-ygeia/1832698/>

Προβολισιάνος, Α. (2021, 11 Ιανουαρίου). *Το δόγμα “νόμος και τάξη” εκτελεί εν ψυχρώ.* Ανακτήθηκε από <https://www.documentonews.gr/article/to-dogma-nomos-kai-taxi-ektelei-en-psyxro/>

Στο 76% η αύξηση του αριθμού καταγγελιών από πολίτες στον Συνήγορο του Πολίτη για αστυνομική αυθαίρεσία (2021, 17 Φεβρουαρίου). Ανακτήθηκε απο <https://www.google.gr/amp/s/www.newmoney.gr/roh/palmos-oikonomias/ellada/st-76-i-afxisi-tou-arithmou-katangelion-apo-polites-ston-sinigoro-tou-politi-gia-astinomiki-aftheresia/amp/>

Σωτήρχου, Ι. (2017, 24 Ιουλίου). *Και οι φτωχοί έσονται...φτωχότεροι*. Ανακτήθηκε απο https://www.efsyn.gr/ellada/koinonia/118318_kai-oi-eshatoi-esontai-ftohotero

Τσουλφίδης, Λ. (2014). *Εισοδηματικές ανισότητες και οικονομική κρίση*. Ανακτήθηκε από <https://m.naftemporiki.gr/story/749948>

Adamopoulou, I., Dignan, K. (2019, 30 Νοεμβρίου). *Greece's New Police State*. Ανακτήθηκε από <https://newint.org/features/2019/11/30/greece-new-police-state>

Brian Lenihan claim, 'we all partied'. 2016, 28 Ιανουαρίου. Ανακτήθηκε από <https://www.irisht Examiner.com/news/arid-30717968.html>

Greece finally does a deal but so what? (n.d). Ανακτήθηκε από https://www.principalandprosper.co.uk/Greece_Finally_does_a_deal_but_so_what%253F